

Pásztory Levente

A „KREUGER BIRODALOM” MAGYARORSZÁGON

A magyarországi svéd gyufamonopólium

Eredménytelen tárgyalások

Az első világháború után Ivar Kreuger — aki addigra már a gyufagyártás és forgalmazás tekintetében monopolhelyzetbe került Svédországban — egy olyan ötlettel állt elő, és elképzelését jelentős részben meg is valósította, ami révén az 1920-as évek gazdasági, pénzügyi világának egyik legjelentősebb személyiségévé tette.¹ Ugyanis megragadta azt a kínáló alkalmat, hogy a Nagy Háború után rengeteg — elsősorban európai — állam küzdött tőkehiánnyal, miközben az Egyesült Államokban az 1920-as években kibontakozott befektetői láz pedig kiapadhatatlan pénzforrást jelentett. Ezt a két elemet kapcsolta össze közvetítőként 1924-ben, amikor megállapodott a Lee, Higginson & Co. bankházzal, létrehozva az International Match Company-t,² melyen keresztül az amerikai befektetők pénzét kölcsönözte az egyes országoknak gyufamonopóliumért cserébe. Így a világ számos országával folytatott — ha nem is személyesen, de képviselői révén — tárgyalásokat.³ Az 1920-as évek végére hozzávetőleg 400 vállalat tartozott az érdekeltségébe, s erre a hatalmas vállalatkonglomerátumra utalok a szövegben, amikor a „*Kreuger birodalom*” kifejezést használom.⁴

1923 végén és 1924 elején Ivar Kreuger Párizsban tárgyalta a francia állami gyufamonopólium kibérléséről.⁵ Ez alkalommal került kapcsolatba a Stockholms Enskilda Bank egyik vezetőjével, Marcus Wallenberggel is. Egyez-

¹ Életrajzát lásd: *Allen Churchill*: The Incredible Ivar Kreuger. Weidenfeld und Nicolson, London, 1957.; *Torsten Kreuger*: The truth about Ivar Kreuger. Eye-witness accounts, secret files, documents. (Transl.: Mussey, Barrows) Seewald Verlag, Stuttgart, 1968.; *Frank Partnoy*: The match King. Ivar Kreuger and the financial scandal of the century. Second edition, Profile Books, London, 2010. (2009.) *William H. Stoneman*: The life and death of Ivar Kreuger. Bobbs-Merill Company, Indianapolis, 1932.

² A továbbiakban IMCO.

³ Ezek számos esetben eredményesek voltak, hiszen 1930-ra már 15 európai és latin-amerikai országgal sikerült megállapodnia, azonban számos alkalommal a tárgyalások megkezdését követően — esetenként azokat felfüggesztve — csak évek múltán valósult meg a kezdeményezése.

⁴ Ivar Kreuger gyufamonopóliumairól bővebben lásd: *Ulla Wikander*: Kreuger's match monopolies, 1925–1930. Case Studies in Market Control through Public monopolies. (Transl. by Julie Sundquist) LiberFörlag, Stockholm, 1980.

⁵ Végül a gyufamonopóliumról Franciaországgal nem tudott Ivar Kreuger megállapodni, azonban egy 93,5%-on kibocsátott 75 millió dolláros kölcsönről kötött szerződést a Poincaré vezette kormánnyal. *Partnoy, F.*: The match King i. m. 27., 41–44., 105–111.

tetéseik során merült fel először lehetőségként, hogy Magyarországon is megvalósítsák a gyufatermelés és kereskedelem feletti kizárólagos kontrollt.⁶ 1924 márciusában Wallenberg számára kifejezetten jó alkalmat kínált a puhatolózásra, hogy 1924 márciusában, mint a Nemzetek Szövetsége pénzügyi bizottságának tagja, részt vett, a Henry Strakosch vezette népszövetségi küldöttség munkájában, amelynek az volt a feladata, hogy felmérje az ország pénzügyi és gazdasági helyzetét.⁷

Budapesti tartózkodása alatt lépett kapcsolatba Wallenberg Weiss Fülöppel, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatójával, hogy tájékozódjon a magyarországi gyufaipar tulajdonosi összetételéről és a termelés nagyságáról,⁸ és egy esetleges „*kölcsön-monopóliumért*” üzlet esélyeiről. Mivel a magyar vezető pénzügyi körök érdeklődést tanúsítottak a kérdés iránt, Kreuger megbízta Ernst Fürthöt,⁹ hogy hivatalosan vegye fel a kapcsolatot a magyar kormánnyal. Ernst Fürth és testvére Bernard Fürth¹⁰ ideálisnak tartották az időpontot a magyar gyufamonopólium megvalósításához, azonban ők már felhívták a Svenska Tändsticks Aktiebolaget¹¹ vezetőségének figyelmét több problémára is. Egyrészt az éppen kritikus szakaszban lévő népszövetségi kölcsön¹² kérdésére, valamint a gyufákat terhelő, aránytalanul nagynek talált állami adóterhekre.¹³

A fent említett tárgyalások során kapta meg a magyar kormány az 1924. május 18-ra dátumozott, első hivatalos ajánlatot a STAB és a Kreuger & Toll érdekeltségébe tartozó International Match Company-tól, amely szerint 1925. január 1-jétől kapná bérbe 25 évre a gyufamonopóliumot egy 80%-on kibocsátott, 3,75 millió dolláros, 7,5%-os kamatozású kölcsön fejében. Továbbá az IMCO-nak joga lett volna a termékek árát 10%-kal emelni, míg a későbbi ár-emelésekre a magyar kormány megbízottjával egyeztetve, csak gazdaságilag indokolt mértékben lett volna lehetősége a vállalatnak.¹⁴ Ezek az egyeztetések végül eredménytelenül zárultak. Ebben szerepet játszhatott, hogy ezen időszak alatt került az európai pénzpiacra a népszövetségi kölcsön,¹⁵ valamint hogy

⁶ Wikander, U.: Kreuger's match monopolies i. m. 219.

⁷ Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Series I. Volume XXVI. Central Europe and the Balkans 1924. German affairs 1924. Edited by W. N. Medlicott, Douglas Dakin and Gillian Bennett, HMSO, London, 1985. 140. Hohler jelentése McDonald brit miniszterelnöknek 1924. márc. 10.; Landsarkivet i Vadstena, Svergie Svenska Svenska Tändsticks AB's arkiv (a továbbiakban: SE/VALA/02854) E. A. Hoffman: Korrespondens (a továbbiakban: E XXV j) Tyskland, Ungern, Uruguay, USA 1922–1929 (a továbbiakban: 6/1922–1929.) Die Finanzielle wideraufbau Ungarns. Erster Bericht des Generalkommissärs des Völkerbundes für Ungarn. 1924.

⁸ SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Information über die ungarische Zündholzindustrie, 1924. 03. 26.

⁹ A „Solo” Bécsi Gyufagyár vezérigazgatója, „Szikra” Magyar Gyújtógyárak Rt. alelnöke volt.

¹⁰ Az „Ignis” Gyufa kereskedelmi Vállalat igazgatója, aki szintén jelentős érdekeltségekkel bírt a „Szikra” Magyar Gyújtógyárak Rt.-ban.

¹¹ Svéd Gyufa Részvénytársaság, a továbbiakban STAB.

¹² Lásd bővebben: Péteri György: Montagu Norman és a magyar “szanálási mű”: az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. Századok 119. (1985) 1. sz. 121–151. 134–135.

¹³ SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Bernard Fürth für Ahlström, 1924. 04. 23.

¹⁴ SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. International Match Corporation, New York, unterbreitet hiermit der Königlich Ungarischen Regierung folgende Offerte, 1924. 05. 18.

¹⁵ Wikander, U.: Kreuger's match monopolies i. m. 223.

Dr. Hjalmar Schacht, a német Reichsbank kormányzója konkrét ajánlatot kért Ivar Kreugertől a német gyufamonopóliumra, s emiatt a magyar kérdés átmenetileg háttérbe került.¹⁶

Mindemellett Wallenberg sem mondott le a közreműködésével megvalósítandó üzletről, és 1924 júliusában egyik fiókvállalata — a Hernesands Enskilda Bank — útján hivatalos ajánlatot tett a Bethlen kabinetnek.¹⁷ Egy 2.5 millió dolláros, 90%-on kibocsátott, 9%-ot kamatozó kölcsönért cserébe kívánta bérbe venni a gyufamonopóliumot. Továbbá 150 ezer dolláros évi adót garantált a magyar állam számára, valamint a tiszta nyereség felét.¹⁸ Az a forrásokból nem derül ki egyértelműen, hogy Kreuger valamelyik vállalata révén érdekelt volt-e ebben a javaslatban is, mindenesetre a magyar pénzügyminisztérium illetékesei ezt az ajánlatot is elutasították, mivel számításaik szerint az állam számára a gyufa gyártásából és kereskedelméből származó jövedelem lényegesen nagyobb bevételeket jelentett.¹⁹

Mindazonáltal a magyar kormány és a „*Kreuger-birodalom*” közötti kapcsolat augusztus végén újra élénkülni kezdett, amiben jelentős szerepe volt Bud Jánosnak, a későbbi pénzügyminiszternek. Először levélváltások útján kezdett tájékozódni a svéd gyufavállalatnál a lehetőségekről. Az Ernst August Hoffman²⁰ és Ivar Kreuger által kidolgozott javaslat egy 3 millió dolláros kölcsönt tartalmazott, de 40 éves futamidővel.²¹

A 40 évet a magyar kormány képviselői túlzottnak találták, továbbra is 25 évre kívánták csak bérbe adni a gyufamonopóliumot, amire az IMCO képviselői — Walter Ahlström és Ernst August Hoffman — hajlottak, azonban a további kérdésekben nem sikerült egyezsége jutniuk, így a tárgyalások ezúttal is megrekedtek,²² amiben feltehetően jelentős szerepe volt Pollermannak, aki a magyar pénzügyminisztérium a kérdésért felelős tisztviselője volt, s aki végig ellenkezte a megállapodást.²³

A magyar kormány részéről újabb megkeresés érkezett 1924 szeptember végén, amikor is a magyar pénzügyminiszter, Korányi Frigyes megbízásából Weiss Fülöp meghívta Budapestre Walter Ahlströmet, hogy folytassák a tárgyalásokat.²⁴ Azonban a magyar kormányzat még a tárgyalások megkezdése előtt emelni akarta a gyufaipari termékek adóját, ami befolyásolta a svéd elképzeléseket, ugyanis Kreuger munkatársai a számításaikat az addigi fogyasztás alapján számolták,²⁵

¹⁶ Partnoy, F.: The match King i. m. 71.

¹⁷ Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után. 1919–1929. Akadémia Kiadó, Budapest, 1966. 178.

¹⁸ SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Die Hernesands Enskilda Bank, Stockholm, unterbreitet der Königlich Ungarischen Regierung folgende Offerte, 1924. 06.

¹⁹ Wikander, U.: Kreuger's match monopolies i. m. 222.

²⁰ Ivar Kreuger egyik bizalmi embere, a lichtensteini bejegyzésű, Continental Investment Co. igazgatója. Lásd bővebben Partnoy, F.: The match King i. m. 47–49.

²¹ SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Hoffman för Ahlström, 1924. 08. 16.; uo. Ahlström för Kreuger, 1924. 08. 26.

²² Wikander, U.: Kreuger's match monopolies i. m. 223.

²³ SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Ahlström för Kreuger, 1924. 08. 27.

²⁴ SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Ahlström för Hoffman, 1924. 09. 29.

²⁵ Éves szinten nagyjából 55 ezer láda gyufa eladásával számoltak. SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Ahlström för Hoffman, 1924. 10. 08.

így a várható nyereségkalkulációik — amennyiben a parlament elfogadta volna a javaslatot — túlzottak lettek volna, mivel úgy vélték, hogy az adóemelés a fogyasztás nagymértékű visszaesésével járt volna.²⁶ Mindemellett október elején a jelentősen megemelkedett magyar igények is — 5 millió dolláros kölcsön, továbbá jelentős összegű éves díj a monopóliumért — akadályozták a megállapodást,²⁷ majd a hónap közepén a magyar kormányon belüli személyi változás okozta átmeneti fennakadást követően a tárgyalások²⁸ Ahlström és a magyar pénzügyi tárca illetékesei — Bud János, az új pénzügyminiszter és Szabóky Alajos — között folytatódtak. Ahlström november 1-jei találkozáson felvázolt javaslatára már közelített a korábban említett magyar elképzelésekhez. A tárgyalási alap egy 4 millió dolláros kölcsön, továbbá 200 ezer dolláros éves díj volt, viszont a gyufa árának szabályozásában teljes szabadságot szerettek volna.²⁹ Abban, hogy az álláspontok ezt követően nem közeledtek tovább, egyrészt jelentős szerepe volt annak, hogy Bud János megváltoztatva korábban képviselt véleményét, a monopólium éves díját a fogyasztáshoz kötötte volna, vagyis ez — az általa dobozonként kért 2 fillér — az eddigi kötött összegű 200 ezer dollár helyett nagyjából 1 millió dollárt jelentett volna, amit már önmagában is elfogadhatatlan ajánlatnak tartott Ahlström.³⁰ Emellett a tárgyalások megszakításában jelentős szerepe volt annak, hogy Torsten Kreuger³¹ kedvezőbb feltételek mellett folytatott sikeres tárgyalásokat a lengyel kormány képviselőivel,³² melyek később eredményre is vezettek, s ez a „*Kreuger-birodalom*” első „*monopólium-kölcsönért*” üzlete lett.³³

Mindezek miatt 1924. november 6-án Ivar Kreuger arra szólította fel Ahlströmet, hogy fejezze be a tárgyalásokat a magyar kormánnyal és hagyja el Budapestet.³⁴ Ezzel a magyar gyufamonopólium kérdése a fennmaradt források tanúsága szerint néhány évre háttérbe került.

A gyufamonopólium megalósulása

A tárgyalások fonalának újbóli felvételét az jelentette, amikor 1928 elején Eric Hellen — a finn hadsereg nyugalmazott ezredese — felkereste a Kreuger érdekeltségébe tartozó párizsi *France-Afrique* iroda vezetőjét, Gunnar Cederschiöldöt azzal, hogy jó kapcsolatot ápol Khuen-Héderváry Károllyal, aki megbízta azzal a kéréssel, hogy a STAB küldene-e egy képviselőt Bécsbe tárgyalni a magyar gyufamonopóliumról. Sem Cederschiöld, sem a STAB illetékes

²⁶ SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Kreuger to Ahlström, 1924. 10. 08.

²⁷ Ivar Kreuger az 5 millió dolláros kölcsönbe beleyezett volna, azonban ezért cserébe jelentős engedményeket akart kapni, többek között az éves díj, és az adó tekintetében. SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Kreuger to Fürth, 1924. 11. 04.

²⁸ SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Ahlström for Hoffman, 1924. 10. 18.

²⁹ Uo. Ahlström for Hoffman, 1924. 11. 01.

³⁰ Uo. Ahlström for Hoffman, 1924. 11. 06.

³¹ Ivar Kreuger testvére, STAB vezető tisztségviselője. Partnoy: 2010. 44.

³² SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Kreuger to Ahlström, 1924. 11. 04.

³³ 1925-ben valósult meg. Partnoy, F.: The match King i. m. 73–74.

³⁴ SE/VALA/02854/E XXV j/6/1922–1929. Kreuger to Ahlström, 1924. 11. 06.

vezetői — Stellan Carlberg és Walter Ahlström — nem bíztak a „*szerencselo-
vagban*”, mivel szerintük Hellennek a legfőbb célja az volt, hogy közvetítőként
érdekelt legyen a magyar gyufamonopólium megszerzésében. Ezért Ceder-
schiöld — a Carlberggel történt egyeztetés után — azt válaszolta Hellennek,
hogy jelenleg senki sem ér rá a STAB képviselői közül, és majd akkor válik ak-
tuálissá a kérdés, ha „*a törvényről megtörtént a szavazás*”.³⁵ Cederschiöld az
1927 júniusában a magyar parlament elé terjesztett törvényjavaslatra gondolt,
amely — elfogadása esetén — kimondta volna, hogy a meglévő gyufagyárakat
kibővíteni, eladni, átruházni, máshová áthelyezni, alapítani³⁶ csak a pénzügy-
miniszter és a kereskedelemügyi miniszter egyetértően adott engedélyével le-
hetséges. Továbbá ennek a két tárcának a vezetője a magyarországi fogyasztás
várható szükségleteit figyelembe véve megállapíthatta volna minden évre a ke-
retmennyiséget, és ebből az egyes gyárakra jutó termelési kvótát. Ezenfelül a
pénzügyminiszter, a kereskedelemügyi miniszter, valamint a népjóléti és mun-
kaügyi miniszter időről időre meghatározhatta volna a kereskedelmi forgalom-
ban követelt legmagasabb árat.³⁷ Ezért jelentősen befolyásolta volna a svéd vál-
lalat szándékait, ha a törvényjavaslatot a magyar országgyűlés megszavazza.

Ezt követően Andreas von Schmemannt³⁸ kérte fel Khuen-Héderváry,
hogy puhatolozzon a „*svéd tröszt*” szándékait illetően. Schmemann emellett
megemlítette Cederschiöldnek a STAB-ról Magyarországon terjedő rosszindu-
latú híreszteléseket is, miszerint, ha megkapja a svéd vállalat az országban a
gyufamonopóliumot, akkor vagy bezárja az összes magyar gyárat és importált
áruval elégíti ki a magyar igényeket, vagy néhány gyárat ugyan meghagy, azon-
ban azokban külföldi munkaerőt fog alkalmazni, és a gyufa előállításához hasz-
nált nyárfát fogja külföldről behozni.³⁹ Schmemann sikeresebb volt Eric
Hellenél, habár Stellan Carlberg továbbra sem akart Bécsbe küldeni senkit,
hogy megkezdje a tárgyalásokat, azonban felajánlotta Khuen-Hédervárynak,
hogy ha át kívánja adni a Bethlen-kormány javaslatát, akkor azt Berlinben, a
STAB ott tartózkodó munkatársánál, Torsten Hallströmnél megetheti.⁴⁰

Március elején Khuen-Héderváry Párizsba utazott — elvileg egyéb teen-
dői miatt —, és Cederschiöldöt is felkereste, akinek átnyújtotta a magyar kor-
mány javaslatát. Ebben egy 36 millió dolláros 94,5%-on kibocsátott 5%-os ka-
matozású kölcsön fejében 50 évre kapta volna meg a STAB a magyar gyufamo-
nopóliumot. Az állami adó 1,36 fillér lett volna minden dobozon. A termelésnek

³⁵ SE/VALA/02854 Fritz Ljungberg: Korrespondens (a továbbiakban: E XXV n) 6. Ungern
1928–1951 (a továbbiakban: 6/1928–1951.) Cederschiöld to Ahlström, 1928. 03. 16. 1–5. 2.

³⁶ Utóbbi már az 1921. évi XI. tc. is tartalmazta.

³⁷ SE/VALA/02854/E XXV n 4. Ungern 1928–1929 (a továbbiakban: 4/1928–1929.) Gesetzvor-
lage über die modifikationen des Gesetz-Artikels XI/1921 über die Zündholzsteuer bezw. Deren
Ergänzungen, 1927. 06. 08.

³⁸ A magyar állam tanácsadója. SE/VALA/02854/E XXV n/6/1928–1951. Cederschiöld to Ahl-
ström, 1928. 03. 16. 1–5. 2.

³⁹ Azért tartottam fontosnak kiemelni ezt a momentumot, mert ezáltal árnyaltabb képet kap-
hatunk arról, hogy a magyar kormány — az egyébként egyértelmű okon kívül — miért hangsúlyozza
a tárgyalások során a hazai ipar és a magyar munkavállalók érdekeinek védelmét.

⁴⁰ SE/VALA/02854/E XXV n/6/1928–1951. Cederschiöld to Ahlström, 1928. 03. 16. 1–5. 2–3.

csak a hazai igényeket lett volna szükséges kielégítenie,⁴¹ de amikor csak lehetséges a magyar nyersanyagokat és fűrészárut kellett volna használniuk, valamint az iparágban alkalmazott magyar munkavállalók létszámát csupán minimális mértékkel lehetett volna csökkenteni.⁴² Továbbá a hagyományos gyufa⁴³ kiskereskedelmi árát kizárólag a pénzügyminiszterrel egyetértésben határozhatták volna meg, a többi fajta gyufa esetében a svéd vállalat szabadon dönthetett volna az árról. Mindemellett Khuen-Héderváry kifejtette, hogy a kölcsön összege tekintetében nyitottak az alkudozásra, valamint a luxus gyufa importot hajlandóak egy átmeneti időszakra engedélyezni.⁴⁴

Cederschiöld egyből továbbította Stockholmba a magyar elképzeléseket, amire négy nappal később meg is érkezett Ivar Kreuger válasza, hogy érdeklí egy Magyarországgal kötendő üzlet, valamint az ellenjavaslatát is elküldte. Ebben 15 millió dolláros kölcsönt ajánlott 90%-on kibocsátva 6%-os kamatra.⁴⁵ Khuen-Héderváry és Korányi Frigyes párizsi magyar követ vette át az ajánlatot, amit anélkül, hogy a magyar kormánnyal egyeztettek volna, egyből elutasítottak, mondván ehhez hasonló másol is kapnának, hivatkozva a londoni Rotschild bankház egy ajánlatára, amely esetén lényegében ugyanilyen feltételek mellett kapnának kölcsönt, úgy hogy a gyufamonopóliumot nem kéri cserébe. Továbbá kifejtették, hogy amennyiben nem hajlandóak jobb javaslattal előállni, akkor a magyar kormány részéről ez a tárgyalások végét jelenti.⁴⁶

Ennek hatására Kreuger új ajánlattal állt elő, amelyben már 20 millió dollár szerepelt 87,5%-on kibocsátva évi 5% kamatra. Ez a javaslat már lényegesen közelebb volt a magyar elképzelésekhez, így az egyeztetések folytatódtak, viszont újra Eric Hellen közvetítésével, aki ekkor már egyenesen Walter Ahlströmnek küldte a magyar fél elképzeléseit, amelyeket, ha a STAB vezetősége elfogad, akkor gyakorlatilag sikerült megállapodni a szerződés feltételeiről.⁴⁷

A magyar kormány igényei pedig a következők voltak. Egy 24 millió dolláros kölcsön 92%-on kibocsátva — ami nagyjából 22 millió dollárt jelentett volna — 5,5%-os éves kamatra. A tényleges kibocsátás 91,16%-on történt volna, a különbözetet — nagyjából 200 ezer dollárt — pedig Schmemann kapta volna meg „*títkos hálapénzként*”. Továbbá vállalnia kellett volna, hogy vásárol 50 ezer UDELAG részvényt.⁴⁸ Mindezekért viszonzásul a STAB 50 éven át gyakorol-

⁴¹ Uo. Cederschiöld för Carlberg, 1928. 03. 12. Ez a STAB számára azért volt lényeges elem, mert a világ gyufapiaca jelentős túltermeléssel küszködött az 1920-as évek végén, és így az exportra termelő svéd gyufagyártás számára nem kellett növelni a konkurenciát a világpiacon. *Wikander, U.: Kreuger's match monopolies* i. m. 229.

⁴² SE/VALA/02854/E XXV n/6/1928–1951. Cederschiöld to Ahlström, 1928. 03. 16. 1–5. 4.

⁴³ A hagyományos gyufafajták — mint például a *Turul* — mellett is forgalmaztak különböző ún. „*luxusgyufákat*” — Magyarországon a két világháború közötti időben a *Rózsa Szalon* volt a legismertebb —, amelyek méretükben, kiszerezésükben, minőségükben eltértek a többitől. SE/VALA/02854 S.Y. Euren: Korrespondens (a továbbiakban: E IX) 7. Kroatien, Polen, Rumänien, Ungern 1941–1946 (a továbbiakban: 7/1941–1946.) Prilista för Ungern, 1940. 05. 01.

⁴⁴ SE/VALA/02854/E XXV n/6/1928–1951. Cederschiöld för Carlberg, 1928. 03. 12.

⁴⁵ Uo. Kreuger to Cederschiöld, 1928. 03. 16.

⁴⁶ SE/VALA/02854/E XXV n/6/1928–1951. Cederschiöld to Ahlström, 1928. 03. 17. 1–3. 1.

⁴⁷ Uo. Hellen för Ahlström, 1928. 03. 19. 1–3. 1.

⁴⁸ Ungarisch-Deutsche Landwirtschaft Aktiengesellschaft. Lásd bővebben a *Panamázás vádjá* című alfejezetben.

hatta Magyarországon a kizárólagos jogot a gyufagyártás, valamint forgalmazás tekintetében.⁴⁹

Ezt követően kisebb kényszerszünet szakította meg az egyezkedést, ugyanis Ahlström megbetegedése miatt a svéd gyufatröszt nem tudott megfelelő képviselőt küldeni a budapesti tárgyalásokra április közepe előtt.⁵⁰ Ezzel kapcsolatban 1928. március 23-án Carlberg Eric Hellen közvetítésével meghívta Stockholmba Khuen-Héderváryt, hogy folytathassák, valamint befejezhessék az előzetes tárgyalásokat.⁵¹ Április legelején a magyar gróf meg is érkezett Stockholmba, ahol megmutatta Bethlen István miniszterelnök⁵² és Bud János pénzügyminiszter⁵³ leveleit, hogy bizonyítsa Carlbergnek, a magyar királyi kormány felhatalmazásával folytatta eddig is a tárgyalásokat. Április 3-án hozták Khuen-Héderváry tudomására a svéd vállalat munkatársai a részletesen kidolgozott új javaslatukat, amely főbb elemeiben csak minimális eltérést mutatott a korábbi magyar ajánlattól – 24 millió dolláros kölcsön, 88%-on kibocsátva, 5,5%-os éves kamatra; cserébe 50 évre kizárólagos jogot kap a STAB Magyarországon a gyufagyártásra és értékesítésre; valamint 1,36 fillért fizetnek a magyar államnak dobozonként. Emellett elfogadtak több pontot az eddigi magyar javaslatokból, többek között vállalták, hogy a gyári alkalmazottak számát csak gazdaságossági okokból fakadóan csökkenthetik, és a foglalkoztatottak legalább 90%-a magyar állampolgár lesz; valamint lehetőség szerint magyar nyersanyagokat és faipari termékeket használnak fel. Továbbá beleegyeztek, hogy a gyufa árát a pénzügyminisztérium illetékeseivel egyetértésben határozzák meg, de ezzel kapcsolatban kikötötték, hogy ennek az árnak olyan magasnak kell lennie, hogy megfelelő jövedelmet biztosítson. Mindemellett rögzítették, hogy amennyiben a Magyarországon gyártott termékeket exportálnák, abban az esetben ezt adómentesen tehetik meg.⁵⁴

Khuen-Héderváry ezt követően hazautazott, és eljuttatta az ajánlatot a magyar kormány illetékeseinek. Ahlström és Fritz Ljungberg április 23-án érkeztek Budapestre, s ezzel kezdetét vette a tárgyalások végső szakasza.⁵⁵ A személyes megbeszélések során Bud János a kezdetektől világhosszú tette tárgyalópartnerei számára, hogy ragaszkodnak az első magyar javaslatban megjelölt 36 millió dolláros kölcsönhöz,⁵⁶ hogy az 1921-ben végrehajtott földreform során a földjeik egy részétől megfosztott nagybirtokosok kárpótlását befejezhessék. Ugyanakkor felajánlotta a magyar pénzügyminiszter, hogy a kölcsönt három 12 millió dolláros éves részletben is bocsáthatja a magyar kormány rendelkezésére a STAB, a magyar fél emellett, azt kívánta, hogy a svédek által javasolt 88% he-

⁴⁹ SE/VALA/02854/E XXV n/6/1928–1951. Hellen för Ahlström, 1928. 03. 19. 1–3. 2–3.

⁵⁰ Uo. Matchco für Khuen-Héderváry, 1928. 03. 20.

⁵¹ Uo. Carlberg to Hellen, 1928. 03. 23.

⁵² Uo. Bethlen für Khuen-Héderváry, 1928. 03. 07.

⁵³ Uo. Bud für Khuen-Héderváry, 1928. 03. 07.

⁵⁴ Uo. Für Khuen-Héderváry, 1928. 04. 03.

⁵⁵ Uo. Matchco to Khuen-Héderváry, 1928. 04. 12.

⁵⁶ A korábban ismertetett, 1928. 03. 16-án Khuen-Héderváry Károly által Párizsban Cederhiöldnek átadott magyar javaslat SE/VALA/02854/E XXV n/4/1928–1929. Cederschiöld to Ahlström, 1928. 03. 16. 1–5. 4.

lyett a kibocsátási ráta 90–92% között legyen. Ezen feltételek fejében engedélyezték volna a STAB számára, hogy az addigi 4 fillér helyett 5–8 fillér közé emeljék a gyufa dobozonkénti árát, ami már 6 filléres ár esetén is jelentős nyereséget jelentett volna.⁵⁷ Mindemellett a magyar kormány új elemként, hogy a svéd vállalat számára elfogadhatóbbá tegye a megemelkedett magyar igényeket, felajánlotta, hogy a nyereség bizonyos százalékát — dobozonként 0,7 fillért⁵⁸ — adómentesen kivihesse a STAB az országból.⁵⁹

Kreuger az ajánlat legtöbb elemét elfogadhatónak találta, annyi kiegészítéssel, hogy a kölcsön első részlete a szerződés aláírásától számított fél év múltán kerül kifizetésre, a kibocsátási rátát illetően pedig 90 százalékot javasolt. Emellett a legfontosabb feltétele az volt, hogy a kölcsönt a magyar kormány legkorábban 10 évvel a kölcsön kibocsátását követően fizetheti vissza, és ebben az esetben is a gyufamonopólium a kölcsön letörlesztését követően még 25 évig fennmarad.⁶⁰

Kreuger javasolt módosításai közül egy kivételével — a kibocsátási ráta — mindent elfogadott a magyar tárgyaló fél. A két álláspont között még meglévő különbséget pedig úgy hidalták át, hogy a kölcsön kibocsátását illetően 92%-ot — tehát a magyar szempontból kedvezőbbet — fogadtak el, ennek fejében viszont a STAB által adómentesen az országból a dobozonkénti 0,7 fillér helyett 1 fillért vihetett ki.⁶¹

A szerződés végleges szövegének megfogalmazását követően⁶² 1928. május 16-án a svéd vállalat részéről Walter Ahlström, a magyar kormány részéről pedig Bud János aláírásával szentesítették a megállapodást.

A szerződés kimondta, hogy a STAB fél éven belül az addigi egy gyára — a Pesterzsébeti Gyufagyár Rt. — mellé megvásárolja azt a hat gyárat — a Hangyát, a Szikrát, a kecskeméti, a tokaji, a kiskunfélegyházai⁶³ és a szombathelyi vállalatot —, amit még nem birtokol.⁶⁴

Továbbá rögzítették a megállapodásban, hogy a magyar kormány 50 éven keresztül nem adhat más cégek számára gyufagyártásra engedélyt, ezenkívül a gyufa kis- és nagykereskedelemmel bárki szabadon foglalkozhat.⁶⁵

⁵⁷ Wikander: 1980. 229.

⁵⁸ SE/VALA/02854 Finansavdelningen: Korrespondens med mera (a továbbiakban: E XXV ta) 11. Ungern 1928–1942 (a továbbiakban: 11/1928–1942.) Ljungberg to Carlberg, 1934. 11. 18.

⁵⁹ SE/VALA/02854/E XXV n/4/1928–1929. Meddelande genom Khuen, 1928. 04. 28.

⁶⁰ Wikander, U.: Kreuger's match monopolies i. m. 230.

⁶¹ SE/VALA/02854/E XXV ta/11/1928–1942. Ljungberg to Carlberg, 1934. 11. 18.

⁶² Május 10-e és 16-a között élénk egyeztetések folytak az egyes paragrafusok végleges szövegével kapcsolatban. SE/VALA/02854/E XXV n/4/1928–1929. Vertrag zwischen der (...), 1928. május 10.; U.o. Zusatz zu § 3.; Zusatz zu § 4., Zusatz zu § 6., Zusatz zu § 7., (stb.), d.n.

⁶³ Erről a gyufagyárról a szerződésen kívül a forrásokban sehol nem esik szó, még az 1924-es, a magyar gyufatermelést tárgyaló jelentésekben sem, azonban a Magyar Gyufa című honlapon (www.magaryufa.hu) elérhető információk szerint 1888 és 1929 között működött Kiskunfélegyházán gyufagyár.

⁶⁴ Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai. XI. kötet, Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1928. 564. szám. Törvényjavaslat a földbirtokrendezés befejezése végett szükséges rendelkezésekről. 2. melléklet az 564. számú irományhoz. Szerződés a magyar királyi kormány és a Svenska Tändsticks Aktiebolaget között, 1928. 05. 16. 354–361. (Továbbiakban: Szerződés 1928.) 354.

⁶⁵ Uo. 354–355.

Mindemellett a STAB kötelezte magát, hogy — a rendkívüli esetektől eltekintve — a magyar szükségleteket kielégítő mennyiségű gyufát állít elő az országban, amennyiben lehetséges magyar alapanyagokból.⁶⁶

Ezenfelül a különböző, korlátozó erejű munkásvédelmi rendelkezések mellett a szerződésben szabályozták a dobozonkénti gyufa árát az első két évben — 4 fillérről 1929-ben 5 fillére, 1930-ban 6 fillérre emelhettké az árakat —, valamint részletekbe menően megadták, hogy a pénzügyminiszter és a svéd vállalat — egyetértőleg — mely esetekben módosíthatják a gyufák árát.⁶⁷

A kölcsön kibocsátásának tekintetében arról állapodtak meg a szerződő felek, hogy négy ún. altruista intézet — az Országos Központi Hitelszövetkezet, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége, valamint a Magyar Földhitelintézet — létrehoznak egy szervezetet, amelynek útján egy 36 millió dollár⁶⁸ névértékű közös kötvényt bocsátanak ki, amelyet a földreform finanszírozására fordítanak. A kölcsön kamat- és tőketörlesztéséért a kötvényt kibocsátó intézetek teljes felelősséget viselnek, továbbá — a nagybirtokosoktól kisajátított, és a kisbirtokosok között szétozott — 450 ezer kataszteri hold nagyságú földterületet szolgált az egész üzlet fedezetéül. Ezt a 36 millió névértékű kölcsönt 92%-os árfolyamon 5,5%-os kamattal veszi át a STAB három időpontban — 1929, 1930 és 1931 januárja —, egyenként 12 millió dolláros részletben. Ezenkívül a megállapodás rögzítette, hogy a kölcsön törlesztésének futamideje 50 év, és lehetősége előtörlesztésére a magyar kormányban ugyan volt, azonban ezt csak 10 évvel azután tehetette meg, hogy a kötvényeket a svéd vállalat átvette, és amennyiben korábban fizetné vissza a kölcsön teljes összegét, úgy további 25 évvel — ha ez nem lépi túl az 50 évet — a törlesztés után vált lehetővé a szerződés felmondása magyar részről.⁶⁹

Mindemellett rögzítették a STAB által a magyar államnak fizetendő éves díjat — amely dobozonként 1,36 fillér volt —; valamint azt, hogy amennyiben a gyufa dobozonkénti ára meghaladja az 5 fillért, abban az esetben dobozonként 1 fillért adómentesen kivihet a svéd vállalat az országból.⁷⁰

A szerződés megkötését egy hónapig teljes titokban tartották, hogy a STAB képviselőinek legyen idejük elkezdni a magyarországi gyufagyárak felvásárlását. Elsőként a Pester Lloyd június 15-i száma tudósított a megállapodás tényéről.⁷¹ A szerződés tartalmát pedig egészen a „*földbirtokrendezés befejezése végett szükséges rendelkezésekről*” törvényjavaslat parlamenti vitájáig nem hozták nyilvánosságra, amely a gyújtószwadóról szóló törvénnyel együtt a törvényi kereteket és a felhatalmazást hivatottak biztosítani a magyar kormány számára, hogy a megállapodást életbe léptethessék.

⁶⁶ Uo. 356.

⁶⁷ Uo. 356–357.

⁶⁸ Nagyjából 200 millió pengő.

⁶⁹ Uo. 358–359.

⁷⁰ A továbbiakban „*STAB-fillér*”-ként is szerepel. Uo. 358.

⁷¹ *Pintér István*: Botrányok a XX. században. Gondolat, Budapest, 1969. 247.; *Wikander*; *U. Kreuger's match monopolies* i. m. 232.

A kérdés a magyar parlamentben

1928. június 16-án Görgy István előadó ismertette a képviselőház előtt a Bud János pénzügyminiszter által benyújtott, „*a gyújtószeradóról szóló 1921. évi XI. t-c. egyes rendelkezéseinek módosításáról, illetve kiegészítéséről*” című törvényjavaslatot. Ezt követően Bud János szólalt fel, aki az országgyűlés előtt a tervezet elfogadása mellett sorakoztatta fel érveit. Argumentumai között kiindulópontja az volt, hogy a „*svéd-amerikai gyufatröszt*” célja az, hogy felvásárolja a magyar üzemeket, majd bezáratja, és a saját gyárainak a termékeit importálja Magyarországra. Ebből fakadóan azért van szükség a törvényjavaslat elfogadására, mert ez megfelelő jogkörökkel ruházza fel a kormányt, ezáltal védve a magyar gyufatermelést, és az ott dolgozó munkásokat. Ezen gondolatainak részletes kifejtése után tért át a pénzügyminiszter a STAB-tól érkezett ajánlatra, valamint a tárgyalásokon képviselt álláspontjának bemutatására. Ennek lényege, hogy a velük kötött szerződés egyrészt alkalmat nyújtott a hazai termelés biztosítására, s így a munkahelyek megővésére is, másrészt a kedvező kölcsön, amit a monopóliumért cserébe egyfajta ellenértékként nyújtanak a svédek, lehetőséget teremtett a földbirtokreform finanszírozására.⁷²

A helyzet Bud János beszéde alatt fokozatosan — főképpen amíg a szerződés tartalmát ismertette — egyre feszültebbé vált az ellenzéki képviselők közbeszólásai, kérdései miatt. Elsősorban azt nehezményezték, hogy magát a szerződést nemhogy a tárgyalások ideje alatt, de a törvényjavaslat vitája során sem mutatták be a parlamentben. Az indulatok olyannyira elszabadultak az országgyűlésben, hogy annak elnöke, Zsitvay Tibor felfüggesztette az ülést. A kényyszerű szünet után a pénzügyminiszter bejelentette, hogy az „*OFB⁷³-ról*” szóló törvényjavaslathoz lett mellékelve a szerződés teljes szövege, azonban ez nem csillapította a kedélyeket,⁷⁴ a feszültség végig érezhető volt a két törvényjavaslat vitája alatt.

A szerződéssel szemben az ellenzéki képviselők a — földreform finanszírozásáról,⁷⁵ valamint a gyújtószeradóról szóló — törvényjavaslatok vitái során sorban hozták fel ellenérveiket. Többek között a felszólalók egyrészt a szerződésnek az országra nézve hátrányos voltát hangsúlyozták a legkülönbözőbb szempontokból. A negatívumok között említették a jelentős áremelkedést — amely továbbá 2,4 majd 4,8 millió pengő extra haszonhoz juttatja évente a STAB-ot⁷⁶ —, valamint arra is rámutattak, hogy a kormány más módokon is rendezhette volna a földbirtokreform fedezését, például „*földtehermentesítési-kötvényekkel*”,⁷⁷ vagy a költségvetésből is ki lehetne gazdálkodni ezt az össze-

⁷² Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XIV. kötet, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, Budapest, 1928. (Továbbiakban: KN XIV.) 188. ülés 1928. június 16-án, Görgy István előadó ismerteti a törvényjavaslatot. 125–128.

⁷³ Országos Földbirtokrendező Bíróság

⁷⁴ KN XIV. 188. ülés 1928. június 16-án, Bud János pénzügyminiszter felszólalása. 129–131.

⁷⁵ „*A földbirtokrendezés befejezése végett szükséges rendelkezésekről*” címmel nyújtotta be 1928. június 21-én, és ekkor ismerkedhetett meg a képviselőház a szerződés teljes szövegével. KN XIV. 191. ülés június 21-én. 199.

⁷⁶ KN XIV. 189. ülés 1928. június 19-én, Sándor Pál felszólalása. 166.

⁷⁷ Uo. 190. ülés 1928. június 20-án, Bródy Ernő felszólalása. 182.

get.⁷⁸ Továbbá, hogy az egész üzlet elsősorban a nagybirtokos réteg érdekeit szolgálja,⁷⁹ és hogy a szerződés felmondására vonatkozó paragrafusok következtében a kölcsön teljes letörlesztése után további 25 évig kell az országnak viselnie ezeket a terheket.⁸⁰ Mindemellett a baloldali politikusok legtöbbször morális alapon is elítélte, hogy a kormány elzálogosított egy iparágat, valamint, hogy a magyar kormány jövőbeni, külföldi kölcsönigényléseinél ezen példa alapján a hitelező majd megint valami „államjavadat” kíván zálogba kapni.⁸¹

Emellett először Malasits Gyula felszólalásában került elő név szerint, hogy elsősorban a kormányközeli elemek — leggyakrabban Khuen-Héderváry Károlyt említik, mint a svéd tröszt legnagyobb híve⁸² — érdekében állt a szerződés megkötése. Mint Gaal Gaston megfogalmazta: „Az a hír van elterjedve, az röpköd mindenütt és nyíltan beszélnek az utcán, hogy ennek a részvénytársaságnak⁸³ részvényeiből 50.000 részvényt fog átvenni a tröszt, amennyiben ennek a gyufatörvény-javaslatnak megszavaztatása sikerülne. Nem tudom így van-e vagy nincs-e így, denikve azonban erről beszélnek és ha én azt nézem, hogy tulajdonképpen miért kell nekünk ezt a monopóliumot odaadni, azért a kölcsönért-e, egy 6,2%-os kölcsönért, amelyhez még azután kezelési járulékok is jönnek, önkéntelenül felmerül a kérdés, nincs-e itt még valami a háttérben? [...] és méltóztatassanak tudomásul venni azt, hogy ma már nyíltan beszélnek a társaságokban nemcsak ennek a részvénytársaságnak kapcsolatait, hanem beszélnek azt is, hogy itt pártkassza-kombinációk is közrejátszanak.”⁸⁴ Egy másik ellenzéki képviselő pedig arra a „felfedezésére” hívta fel a parlament figyelmét, hogy a Magyar-Német Mezőgazdasági Részvénytársaságnál február 26-án — tehát amikor már a tárgyalások előmunkálatai zajlottak — új igazgatósági tagok lettek bejegyezve, úgymint gróf Khuen-Héderváry Károly,⁸⁵ gróf Teleki Pál, báró Prónay Gábor és dr. Fekete Ödön.⁸⁶

A panamázás vádjára először Bethlen István miniszterelnök reagált, aki arra, hogy „pártkassza-gazdagodás történt volna és ezenfelül províziók burkolt, vagy nyílt formában fizetettek volna, vagy lennének fizetendők” azt mondta, hogy: „én a legkategorikusabban kijelentem, hogy minden ilyen hír egyszerű hazugság.”⁸⁷

A felhozott ellenvetésekre, felvetésekre részletesen Bud János tért ki a gyujtószeradóról szóló országgyűlési vita záróbeszédében. A pénzügyminiszter a közgazdasági jellegű kérdések — például gyufa árának emelkedése, kamatterhek, alternatív megoldások a kisajátított földek tulajdonosainak kártalanításá-

⁷⁸ Uo.190. ülés 1928. június 20-án, Berki Gyula felszólalása. 188.

⁷⁹ Uo. 189. ülés 1928. június 19-én, Farkas István felszólalása. 148. Uo. 191. ülés június 21-én Várnai Dániel felszólalása. 223–224.

⁸⁰ Uo. 191. ülés június 21-én, Kabók Lajos felszólalása. 233.

⁸¹ Uo. 191. ülés június 21-én, Gaal Gaston felszólalása. 208.

⁸² Uo. 188. ülés 1928. június 16-án, Malasits Géza felszólalása. 137.

⁸³ A Magyar-Német Mezőgazdasági Rt-re utal, bár nem nevezi meg.

⁸⁴ KN XIV. 191. ülés 1928. június 21-én, Gaal Gaston felszólalása. 208.

⁸⁵ Valójában Khuen-Héderváry már évek óta a Magyar-Német Mezőgazdasági Részvénytársaság elnöke volt.

⁸⁶ KN XIV. 191. ülés 1928. június 21-én, Gál Jenő felszólalása. 214.

⁸⁷ Uo. 191. ülés 1928. június 21-én. Bethlen István felszólalása. 211.

ra — esetén alaposan és meggyőzően érvelt amellett, hogy ennél jobb lehetősége a földbirtokreform finanszírozására nem lehetett volna a magyar kormánynak. Továbbá újfent hangsúlyozta a szerződésbe foglalt, a gyári munkásságra, a magyar termelésre és a fogyasztókra nézve milyen előnyöket, illetve garanciákat tartalmaz a szerződés.⁸⁸

A magyar országgyűlés mind a két javaslatot⁸⁹ elfogadta, amellyel teljesítette a Bethlen kabinet azokat a szerződésbe foglalt feltételeket, amelyek szükségessé voltak a megállapodás érvényességéhez. Mindazonáltal ezen jogszabályokba nem foglalták bele a magyarországi gyufamonopóliumot, de felhatalmazták a magyar kormányt, hogy rendeleti úton szabályozza a kérdést. S így Wekerle Sándor pénzügyminiszter 1929. évi 77.495. számú rendeletével lett teljessé téve a STAB magyarországi monopóliumához a jogszabályi háttér. Ugyanis a rendelet kimondta, hogy november 15-től a Magyar Általános Gyufaipari Részvénytársaság⁹⁰ kizárólagos joggal rendelkezik a Magyarországon előállított, valamint külföldről behozott „*mindennemű és fajtájú gyufa*” értékesítésével. Mindemellett a népjóléti és munkaügyi, a kereskedelemügyi tárca, valamint a pénzügyminisztérium egy-egy kiküldött képviselője gyakorolták a MAGIRT felett a miniszteri ellenőrzést; ők felügyelték a gyufa értékesítését és az ármezgálapítást, s e célból az üzleti könyvekbe, ügyiratokba is betekinhtek.⁹¹

A panamázás vádja

A magyar képviselőházban a fent ismertetett törvényjavaslatok vitája során többször előkerült a „*panamázás*” vádja, valamint, hogy a szerződés megkötése sokkal kevésbé állt a magyar kormány, mintsem Khuen-Héderváry Károly érdekében. Mint korábban be lett mutatva a magyar gróf tényleg komoly erőfeszítéseket tett a megállapodás érdekében. Azonban érdemes azt is megjegyezni, hogy mindezt Bethlen István miniszterelnök és Bud János pénzügyminiszter felhatalmazásával és tudtával tette.⁹²

Gunnar Cederschiöld és Stellan Carlberg is azon az állásponton voltak a kapcsolatfelvételt követően, hogy a magyar gróf motivációja abból fakadt, hogy mint az ország nagybirtokosa, hatalmas nyárfaerdőkkel rendelkezik, ami a gyufa ideális alapanyaga. Továbbá a közvetítésért járó jutalékot sejtették Khuen-Héderváry cselekedetei mögött, mint moztatórugót.⁹³

⁸⁸ Uo. 193. ülés 1928. június 23-án. Bud János záróbeszéde. 296–299.

⁸⁹ 1928. évi XLI. tc. a földbirtokrendezés befejezése végett szükséges rendelkezésekről.; 1928. évi XXXVIII. tc. a gyujtószeradóról szóló 1921. évi XI. tc. egyes rendelkezéseinek módosításáról, illetve kiegészítéséről.

⁹⁰ Továbbiakban: MAGIRT.

⁹¹ A m. kir. pénzügyminiszter 1929. évi 77.495. számú rendelete, a gyujtószeradóról szóló 1921. XI. tc. egyes rendelkezéseit módosító, illetőleg kiegészítő 1928: XXXVIII. tc. végrehajtásáról.

⁹² Lásd a már említett 1928. március 7-i dátummal ellátott megbízóleveleket. SE/VALA/02854/E XXV n/6/1928–1951. Bethlen für Khuen-Héderváry, 1928. 03. 07.; Bud für Khuen-Héderváry, 1928. 03. 07.

⁹³ Uo. Cederschild für Ahlström, 1928. 03. 16.

Az 1928. március 19-i magyar ajánlathoz kapcsolódva már megjelent a Magyar–Német Mezőgazdasági Részvénytársaság⁹⁴ értékpapírjainak megvásárlása is. A 20 pengő névértékű — akkor a budapesti részvénytőzsdén 48 pengős árfolyamon jegyzett — részvényekből 50.000 darab részvény, egyenként 45 pengős áron történő megvásárlását javasolták. Emellett évente a befektetett tőke 6%-át osztalékként megkapta volna a STAB, valamint egy évvel a vásárlást követően 20 ezer részvényt eladhat a svéd vállalat, tovább egy tagot delegálhatna a felügyelő bizottságba.⁹⁵

Ivar Kreuger a zürichi bejegyzésű, a Kreuger & Toll fiókvállalataként — elsősorban a diszkrét tranzakciók végrehajtására — alapított Mercator A.G.-t használta fel az üzlet lebonyolítására. Ennek keretében a Khuen-Héderváry és a svájci vállalat képviselői közötti tárgyalások során egyeztek meg a konkrét feltételekről. A megállapodásuk szerint az 50 ezer UDELAG részvényt egyenként 45 pengős áron vásárolja meg a Mercator A.G. két részletben fizetve. Emellett 1928. július 10-ig darabonként 25 pengőt, összesen 1,25 millió pengőt kellett adni, amiért akkor megkapta a Magyar–Német Mezőgazdasági Részvénytársaság 50 ezer részvényét, míg a fennmaradó 1 millió — értékpapíronként 20 — pengő kifizetését legkésőbb szeptember 15-ig vállalták. Ezenfelül kiemelték, hogy az 50 ezer részvény megszerzése révén a Mercator A.G. delegálhat egy képviselőt a vállalat igazgatóságába, valamint két tagot delegálhat az UDELAG felső vezetésébe. Mindemellett megegyeztek abban is, hogy minimum 6% osztalékot garantálnak a befektetett tőke után. Végül a megállapodás utolsó része rögzítette, hogy a Magyar–Német Mezőgazdasági Rt. júniusi éves közgyűlése előtt nem szabad semmit nyilvánosságra hozni az egyezségből.⁹⁶ Ennek szellemében az Angol–Magyar banktól 262 500 pengőért 10 500, a Magyar Földhitelintézetnél 650 ezer pengő ellenében 26 ezer, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségétől 275 ezer pengőért 11 ezer, a Nemzeti Hitelintézetektől 62.500 pengő fejében 2.500 darab UDELAG részvényt vásárolt meg a Mercator.⁹⁷

A parlamenti ellenzék részéről elhangzott, a „*panamázás vádját*” alátámasztani szolgáló érv volt az is, hogy a Magyar–Német Mezőgazdasági Rt igazgatótanácsának 1928 februárjában lett tagja gróf Teleki Pál, báró Prónay Gábor és dr. Fekete Ödön, tehát akkor, amikor már a tárgyalások előmunkálatai zajlottak. A személycserék az igazgatóságban tényleg megtörténtek,⁹⁸ azonban a feldolgozott források alapján elmondható, hogy március 19-e előtt az UDELAG részvények kérdése nem került szóba a gyufamonopólium ügyében folytatott tárgyalások során, ebből fakadón az új igazgatósági tagok csupán bízhattak abban, hogy sikerül a magyar kormánynak és a STAB-nak megállapodnia a mono-

⁹⁴ Ungarisch-Deutsche Landwirtschaft Aktiengesellschaft, rövidítve UDELAG.

⁹⁵ SE/VALA/02854/E XXV n/6/1928–1951. Hellen för Ahlström, 1928. 03. 19. 1–3. 2.

⁹⁶ SE/VALA/02854/E XXV n/6/1928–1951. Mercator A.G. für Khuen-Héderváry, 1928. 04. 16.

⁹⁷ Uo. Khuen-Héderváry für Mecator A.G., 1928. 07. 04.

⁹⁸ Uo. Magyar–Német Mezőgazdasági Részvénytársaság. Ungarisch-Deutsche Landwirshaft A. G.; kiadvány az 1927-es üzleti évről, 1928. 1–7. 1.

pólium kérdésében, valamint, hogy a megkötött szerződés folyományaként a svéd vállalat elfogadja ezt a javaslatot is.

Meg kell jegyezni, hogy a magyar monopóliummal kapcsolatos közreműködésükért 1928 őszén Khuen-Héderváry Károly 100 ezer pengőt Eric Hellen pedig 3500 dollárt kapott a STAB-tól. A magyar gróf által kapott körülbelül 18 ezer dollár eltörpül az Andreas Von Schmemannnak fizetett 240 ezer dollár mellett, amivel megjutalmazták szolgálataiért.⁹⁹ Ezenfelül 1928 nyaratól Khuen-Héderváryt, és vele együtt Bethlen István miniszterelnököt rettentő heves támadások érték a sajtó, a parlamenti ellenzék és bizonyos pénzügyi-gazdasági körök részéről.¹⁰⁰

A kölcsön kibocsátása

A STAB, a Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet¹⁰¹ és az 1928. május 16-i szerződés értelmében az utóbbit alapító négy szervezet¹⁰² 1929. május 6-án írta alá a szerződést a kölcsön kibocsátásáról, amelyben — a gyufamonopóliumról kötött megállapodás alapján — részletesen szabályozták a három részletben kibocsátott, egyenként 12 millió dollár névértékű Földreform Jelzálogkötvények jegyzését —, amely az Ivar Kreuger amerikai pénzügyi és tőzsdei tranzakcióit végző Lee, Higginson & Co. közreműködésével történt —, emellett az értékpapírok után fizetendő követeléseket, és azok pontos időpontjait. Továbbá a kötvények fedezetéül a földreform végrehajtása során kisajátított és szétosztott földterület — részletenként 150 ezer hold — szolgált, míg kezességet a LEBOSZ-t alapító négy intézet vállalta.¹⁰³

A kölcsön folyósítása a szerződés értelmében három, évenként 12 millió dollár névértékű részletben történt.¹⁰⁴ Az első részlet némileg megcsúszva, 1929. január és február havában érkezett meg. Az ezt követő második, 1930. január 15-én esedékes „*tranche-át*” 1929. augusztus 13-án a magyar kormány, a Földbirtokrendező Szövetkezet és a londoni Rotschild bankház között létrejött megállapodás értelmében a Rotschild bankház leszámította. A harmadik részletet egy újabb megállapodás keretében, ugyancsak a Rotschild bankház számította le, és 1930. január 15-ével lett elszámolva, emellett 1929. decemberében az angol bank 3 millió dollár összegű betétet helyezett el a Földbirtokrendező Szövetkezetnél, amely a későbbi leszámításból lett levonva. Ennek a manővernek köszönhetően négy részletben és egy évvel korábban folyt be a teljes

⁹⁹ Uo. Carlberg för Cederschiöld, 1928. 08. 24.

¹⁰⁰ Uo. Hellen för Kreuger, 1928. 11. 03.

¹⁰¹ A továbbiakban LEBOSZ.

¹⁰² Országos Központi Hitelszövetkezet, Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, Magyar Földhitelintézet, Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége.

¹⁰³ SE/VALA/02854/E XXV ta 13. Ungern 1928–1968 (a továbbiakban: 13/1928–1968.). Vertrag, 1929. 05. 06.

¹⁰⁴ A szerződés 8. § negyedik bekezdése alapján az utalásoknak 1929. január 15-én, 1930. január 15-én, valamint 1931 elején kellett történnie. Szerződés 1928. 360.

összeg, habár ez azt is jelentette, hogy 92%-os árfolyamon számolva 33,12 helyett csak 31,78 millió dollárhoz jutott Magyarország.¹⁰⁵

A kölcsönt a kárt szenvedett földbirtokosok között úgy osztották el, hogy a kisajátított területek értékének kétharmadát pénzben, a maradék részét pedig 4%-os kamatozású államkötvény formájában fizették ki.¹⁰⁶ A kölcsönből így fennmaradó, ténylegesen alig több mint 11 millió dollárt pedig az Országos Központi Hitelszövetkezetenél, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézeténél, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségénél, valamint a Magyar Földhitelintézetnél helyezték el letétben.¹⁰⁷

A MAGIRT és a magyar gyufagyárak

A szerződés értelmében a STAB-nak meg kellett szereznie a magyar gyufagyárak felett az irányítást. Ehhez a magyar kormány részéről — Bud János már a tárgyalások során is szóbeli ígéretet tett arra nézve, hogy megpróbálja a lehetséges legnagyobb mértékben érvényesíteni befolyását, hogy a gyárak ne szabjanak meg túl magas árat — komoly támogatást kapott Walter Ahlström,¹⁰⁸ aki a svéd vállalat teljhatalmú megbízottjaként Magyarországon maradt,¹⁰⁹ hogy megvalósítsa a szerződés révén megszerzett gyufamonopóliumot.

Ennek egyik legfontosabb mozzanata a Magyar Általános Gyufaiipari Részvénytársaság¹¹⁰ megalapítása volt, ugyanis ez a vállalat lett felruházva Magyarországon a gyufagyártásra és eladásra vonatkozó jogokkal. Az alapító közgyűlést 1928. december 12-én tartották. Az 1 millió pengős alaptőkével bejegyzett társaság részvényeinek 99,9%-át a STAB, a maradék 0,1%-át a vezetőség tagjai — többek között Walter Ahlström, Axel Brandin, Fritz Ljungberg, Lakner Ödön — birtokolták.¹¹¹

Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan folytak a tárgyalások a magyarországi gyufagyárak megszerzéséről. A gyufagyártás központosítása már a szerződés megkötése előtt megkezdődött, ugyanis a „*Szikra*” Magyar Gyűjtőgyárak Részvénytársaság a már meglévő gyárai mellé — Budafok és Szeged — 1927. június 1-jén Reisner Emmánueltól a gyulai,¹¹² 1928. január 10-én pedig Ernst Fürth segítségével a pesterzsébeti gyufagyárat is megszerezte.¹¹³ A Szik-

¹⁰⁵ Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) A Magyar Nemzeti Bank és jogelődjei, Közgazdasági, statisztikai és tanulmányi osztály, Gazdaságpolitikai intézkedések, 144. csomó 1930. 875. tétel Jelentés a svéd gyufakölcsön leszámitolásáról, Svéd gyufakölcsön, d.n. 1–3.

¹⁰⁶ *Wikander, U.*: Kreuger's match monopolies i. m. 242.

¹⁰⁷ MNL Pénzügyminisztérium, általános politikai iratok (a továbbiakban: K269) 346. csomó d.n., Svéd gyufakölcsön (a továbbiakban: 346.) Svéd gyufakölcsön, 1935. 02. 01. 7–9.

¹⁰⁸ SE/VALA/02854/E XXV ta/11/1928–1942. Bud für Ahlström, 1928. 05. 16.

¹⁰⁹ SE/VALA/02854/E XXV n/4/1928–1929. Általános meghatalmazás, 1928. 07. 27.

¹¹⁰ A továbbiakban MAGIRT.

¹¹¹ SE/VALA/02854/E XXV n/4/1928–1929. Konstituierende Generalversammlung der Magyar Általános Gyufaiipari Részvénytársaság, 1928. 12. 12.

¹¹² SE/VALA/02854 Ársbokslut med bilagor (Ungern, Uruguay) (a továbbiakban: G I cr) 3. Ungern 1934–1941 (a továbbiakban: 3/1934–1941.). „Szikra” Magyar Gyűjtőgyárak Részvénytársaság. Évi jelentés és számadás az 1927. üzleti évről, 1928. 06. 31.

¹¹³ SE/VALA/02854/G I cr/3/1934–1941. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. „Szikra” Ungarischen Zündholzfabriken A.G., 1933. 12. 31. 1–17. 10.

rával jelentős érdekeltségekkel rendelkező Ernst és Bernard Fürth segítségével — akikkel az 1924-es tárgyalások óta kifejezetten jó kapcsolatot ápolt a svéd vállalat — hamar megszületett a megállapodás.¹¹⁴ Az 1928. április 12-én megkötött megállapodás szerint a MAGIRT bérbe vette a „Szikra” gyárait. A bérleti díjat a termelt gyufamennyiség alapján kellett fizetnie; továbbá a MAGIRT vállalta, hogy az összes szükséges javítást saját költségén végezteti el, valamint, hogy a gyárakban eszközölt fejlesztések automatikusan a „Szikra” tulajdonát fogják képezni.¹¹⁵

A kecskeméti üzem megszerzése sem okozott gondot a svéd vállalat képviselőinek, 300 ezer dollárért vásároltak a vállalat részvényeiből, amivel megszerzték a befolyást.¹¹⁶

A „Hangya”¹¹⁷ albertfalvai gyufagyárának megvásárlását a Deutsche Bank képviselői már 1928 februárjában Kreuger figyelmébe ajánlották, mert a szövetkezetenek egy 1,5 millió dolláros tartozása volt a német pénzügy felé, és e követelésük rendezéséért cserébe javasolták, hogy egy háromoldalú megállapodás — a „Hangya”, a Deutsche Bank, és a STAB között — keretében minden fél számára elfogadható megoldás születhetne.¹¹⁸ Az üzletet akkor még nem kötötték meg, azonban az egyeztetések folytatódtak, és 1928. június 10-én mindhárom társaság képviselője aláírta a szerződést, amely szerint a svéd vállalat egy 415.000 dolláros 97%-on kibocsátott 6,5%-os kamatozású kölcsön, valamint további 260.000 dollár vételárért megkapta az albertfalvai gyufagyárat.¹¹⁹

A Gross testvérpártól — Fülöp és Móric — a termelési gondokkal küzdő, versenyképességében a „Szikra” korszerű gyáraitól elmaradó tokaji gyárat,¹²⁰ viszonylag könnyen megszerezte a MAGIRT,¹²¹ leginkább annak köszönhetően, hogy messze felértékelt áron, 1 millió pengőért vásárolták meg, továbbá a Gross család tagjai megtarthatták pozíciójukat egészen az üzem felszámolásáig.¹²²

A legkomolyabb kihívást a Szombathelyen működő üzem jelentette. Ebben az esetben Ahlström még Bud János segítségét is kérte, hogy az „*elfogadhatatlan feltételek, és túl magasan meghatározott ár*” miatt próbálja meg — a korábban ígért — befolyását érvényesíteni, hogy sikerüljön megállapodniuk.¹²³

¹¹⁴ Wikander, U.: Kreuger's match monopolies i. m. 238.

¹¹⁵ SE/VALA/02854/G I cr/3/1934–1941. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. „Szikra” Ungarischen Zündholzfabriken A.G., 1933. 12. 31. 1–17. 4.

¹¹⁶ SE/VALA/02854 Direktionen: Utrikeskorrespondens (huvudserie) (a továbbiakban: E I b) 46. Ungern, Ma-Z. Österrike 1933 (a továbbiakban: 46/1933.) Fürth für Carlberg, 1934. 03. 29.

¹¹⁷ „Hangya” Termelő-értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja.

¹¹⁸ SE/VALA/02854/E XXV n/4/1928–1929. Deutsche Bank (aláírás olvashatatlan) für Kreuger, 1928. 02. 29.

¹¹⁹ Uo. Vertrag, Ausfertigung erhält die STAB, 1928. 06. 10. 1–10. 4–5.

¹²⁰ Pap Miklós: A tokaji gyufagyár története. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXII. Szerk. Veres László – Viga Gyula, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1994. 551–557. 557.

¹²¹ A svéd vállalat számára a tokaji üzemmel kapcsolatban 1934-ben — évekkal a gyár bezárását követően — jelentkeztek a gondok, amikor a Gross testvérek beperelték a Szikrát, hogy kártérítést kapjanak a gyár bezárása miatt. SE/VALA/02854/E I b 126. Ungern, Ma-Z. Österrike 1935 (a továbbiakban: 126/1935.) Lewenhaupt für Carlberg, 1935. 01. 02.

¹²² SE/VALA/02854/E I b/46/1933. Fürth für Carlberg, 1934. 03. 29.

¹²³ SE/VALA/02854/E XXV n/4/1928–1929. Ahlström für Bud, 1929. 06. 14.

Végül ebben az esetben is a tokaji gyárhoz hasonló megoldás született, hiszen újfent messze a piaci ár fölött, 1 millió pengőért vásárolta meg a STAB a szombathelyi üzemet.¹²⁴

A MAGIRT a megszerzett gyufagyárakat egy szervezetbe tömörítette, oly módon, hogy az üzemek tulajdonjogát egészében a Szikrának adta, amiért cserébe az utóbbi vállalat 1928. augusztus 25-én kibocsátott 168 ezer „B”¹²⁵ részvényét a MAGIRT-nak adta.¹²⁶ 1930. május 26-án újabb megállapodást írt alá a két részvénytársaság, amely a korábbi szerződést annyiban módosította, hogy a termelt gyufamennyiség alapján kiszámított összeg — 15 pengő ládánként¹²⁷ — mellett meghatározott összegű éves bérleti díjat¹²⁸ is fizetett a MAGIRT a „Szikra” tulajdonában lévő gyufagyárak használatáért.¹²⁹

A 168 ezer részvényt 60 pengős névértékén eladta a Kreuger & Toll-nak, majd 150 ezer értékpapírt jelentősen túlértékelt áron — darabját 205 pengőért — visszavásárolt — a Kreuger & Toll egyik fiókvállalatán — a vaduzi bejegyzésű Continental Investment Co.-n keresztül, amivel jelentős — 30,75 millió pengős — tartozást halmozott fel a svájci cég felé.¹³⁰ Ez a tranzakció amellelt, hogy komoly anyagi kárt okozott a MAGIRT-nak, azért is volt lényeges, mert egy másik lehetőséget is biztosított a „STAB-fillér” mellett arra, hogy a „Kreuger-birodalom” a MAGIRT — tehát a monopólium — nyereségét adómentesen kivigye Magyarországból.

Mindemellett érdemes megemlíteni, hogy az 1930. október 10-én Stockholm, október 15-én Budapesten aláírt megállapodás értelmében a STAB garantált a MAGIRT-nak 1930-ra a jegyzett tőke legalább 5%-át kitevő, 1931. január 1-jétől pedig legalább 10%-ot elérő nyereséget. Továbbá, ha bármely „rendes” évben a MAGIRT jövedelme nem lett volna elég a fent említett nyereség kitermelésére, megterhelhette a STAB-ot a hiánnyal. Azonban, másrésről,

¹²⁴ SE/VALA/02854/E I b/46/1933. Fürth für Carlberg, 1934. 03. 29.; A magyar gyufagyárak dolgozói létszámáról és a gyufagyárak felszámolásáról lásd: 1. melléklet *A dolgozók létszáma a magyarországi gyufagyárakban (1928–1933)*.

¹²⁵ A „B” részvények Ivar Kreuger nevéhez köthető újítás az értékpapírok területén. Esetében a tulajdonos ugyanazt az osztalékot kapta, mint a normál részvénytulajdonosok, azonban csak 1/1000 értékű volt a szavazata. Miután ezt a fajta értékpapírt bevezette először az amerikai piacon, működő modellnek bizonyult, számos nagyvállalat is alkalmazni kezdte ezt az részvénytípust. *J. F. Deck: The match stick colossus. Foreign Affairs, 1930. Vol. 9. No. 1. 149–156. 151*

¹²⁶ SE/VALA/02854/G I cr/3/1934–1941. „Szikra” Magyar Gyűjtőgyárak Részvénytársaság. Évi jelentés és számadás az 1928. üzleti évről, 1929. 05. 17.

¹²⁷ 54 szál gyufa volt egy hagyományos dobozban, 100 doboz egy csomagban, és 50 csomag egy ládában, vagyis egy ládában 5000 doboz. SE/VALA/02854/E IX/7/1941–1946. Prislita för Ungern, 1940. 05. 01.

¹²⁸ Lásd részletesen: 2. melléklet *A MAGIRT és a „Szikra” között 1930. május 26-án kötött megállapodás értelmében az egyes gyárak esetén fizetendő éves bérleti díj.*

¹²⁹ SE/VALA/02854/G I cr/3/1934–1941. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. „Szikra” Ungarischen Zündholzfabriken A.G., 1933. 12. 31. 1–17. 4.; SE/VALA/02854/E XXV ta/11/1928–1942. P.M. Ljungberg, 1933. 08. 10.

¹³⁰ SE/VALA/02854/G I cr <\$Uhttp://sok.riksarkivet.se/nad?Sokord=Ungern&End...> 1934–1940 (a továbbiakban: 2/1934–1940.). Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. Ungarische Allgemeine Zündholzindustrie A.G., 1933. 12. 31. 1–24. 8.; A magyar adóhatóság nem minősítette a tranzakciót törvénytelennek, viszont a részvényüzlettel kapcsolatban az adót beszedte. SE/VALA/02854/E XXV ta/11/1928–1942. Fürth to Hotchkiss (IMCO), 1933. 03. 03.

ha 1930 után bármely évben meghaladja a profit a 10%-ot, akkor a többletet a már korábban ezen szerződés alapján kifizetett összegek megtérítésére kellett fordítani, vagyis a STAB-nak kifizetni.¹³¹

Ez a rendszer egészen 1932 tavaszáig jól működött, a MAGIRT jelentős profitot termelt, bár ennek legnagyobb része a svéd vállalathoz, valamint a Continental Investment Co.-hoz került,¹³² azonban a részvényeseknek¹³³ már 1930-ban is 10% osztalékot tudtak fizetni.¹³⁴ Emellett több „kétes” könyvelési tétel is terhelte a vállalat éves költségvetését, amire példaként lehetne említeni, hogy egy Ernst Fürth-tel kötött *szóbeli* megállapodás alapján fizettek évi 80 ezer pengőt a gyárak felügyeletével kapcsolatos szolgáltatásaiért, valamint a nyersanyagok vásárlásáért.¹³⁵

Kreuger halála után

Sokáig úgy tűnt, hogy a „*Kreuger-birodalmat*” a nagy gazdasági világváltság nem érinti. E nézetet látszottak alátámasztani egyrészt a nyilvánosságra hozott — a korban nem egyedülálló módon — erősen kozmetikázott mérlegek, valamint, hogy a Németországgal megkötött szerződés szerint 1930 augusztusa és 1931 májusa között összesen 125 millió dolláros kölcsönt folyósított a német államnak.¹³⁶

Azonban 1931 év végén már egyértelműen megmutatkoztak annak jelei, hogy Ivar Kreuger vállalatait is utolérte a válság, cégei részvényeinek ára meredeken zuhant, az általa folyósított kölcsönök visszafizetésekének kezelése¹³⁷ is egyre nehezebb feladatot jelentett neki.¹³⁸ 1932. március 12-én Ivar Kreuger halála¹³⁹ jelentette a mélypontot a „*birodalma*” számára. Ezt követően a kon-

¹³¹ SE/VALA/02854/E XXV ta/11/1928–1942. Gegenseitige Garantie-Urkunde, 1930. 10. 10., 1930. 10. 15.

¹³² *Wikander, U.*: Kreuger's match monopolies i. m. 239.

¹³³ Mint volt róla szó, az értékpapírok 99,9%-a a STAB tulajdonában volt, így valójában jóformán a teljes nyereség a „*Kreuger-birodalomba*” áramlott.

¹³⁴ SE/VALA/02854/G I cr/2/1934–1940. A Magyar Általános Gyufaipari R.T. üzleti jelentése az 1930. évről, 1931. 05. 08.

¹³⁵ Uo. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. Ungarische Allgemeine Zündholz-industrie A.G., 1933. 12. 31.

¹³⁶ *Partnoy, F.*: The match King i. m. 150.

¹³⁷ „Már az a tény, hogy a kormány által felajánlott moratóriumot csak a trust holding társaságaként működő anyavállalat — a Kreuger és Toll cég — és rajta kívül még három kisebb vállalat vette igénybe, mutatja, hogy a trust iparvállalatai pénzügyileg jól voltak megalapozva és a krízis dacára kielégítő eredménnyel dolgoztak. Kreuger matematikai pontossággal felépített monumentális gazdasági alkotását egyedül az a körülmény ingatta meg, hogy a különböző európai és dél-amerikai államoknak nyújtott kölcsönök kamat- és törlesztési szolgáltatát az adóállamok — a világhátrányos helyzetben — nem voltak képesek teljesíteni.” MNL/ Külügyminisztérium, Gazdaságpolitikai osztály (a továbbiakban: K 69) 750. csomó Svédország 1931–1943 (a továbbiakban: 750/1931–1943.) III-c. dosszié 352–355. Kreuger Ivar öngyilkosságának előrelátható hatása a svéd gazdasági életre, 1932. 03. 19. 353.

¹³⁸ *Stig Hadenius*: Swedish politics during the 20th century. Conflict and consensus. (Translated by Victor J. Kayfetz) The Swedish Institute, Trelleborg, 1999. 43.

¹³⁹ 1932. 03. 12-én párizsi lakásában holtan találta egyik igazgatója és az asszisztensnője. A francia rendőrség öngyilkosságot állapított meg, a témával foglalkozó szerzők is ezt valószínűsítik a

szern élére a svéd állam csődbiztost nevezett ki, aki alaposan megvizsgálta Kreuger pénzügyeit. Ezen átvilágítást követően derült fény számos kínos ügyre,¹⁴⁰ többek között arra is, hogy olasz államkincstári számlákat hamisított.¹⁴¹ Az Egyesült Államokban is hatalmas visszhangja volt az esetnek, amelynek kulcsfontosságú szerepe volt az 1933-ban az amerikai részvénytőzsdével kapcsolatban bevezetett szigorításokban. Mindemellett megbízták a Price, Waterhouse & Co. könyvvizsgáló céget a vállalatkonglomerátum valós anyagi helyzetének felmérésével.¹⁴² Az első jelentések „*katasztrofális*” eredményekről számoltak be. A magyar követ tudósítása szerint „*Kreuger Ivar összegabalyodott és rafinált részvénytársaságokkal és hamisításokkal szövevényes gazdasági romhalmazt hagyott maga után...*”¹⁴³ Utóbb kiderült, hogy a valóságot csak részben fedő jelentések készültek, hiszen messze nem voltak olyan rossz anyagi helyzetben a vállalatai, mint akkor bárki feltételezte volna.¹⁴⁴

Mindez kihatott Kreuger magyarországi érdekeltségeire is. A STAB a svéd kormánytól augusztus végéig moratóriumot kapott, amit szeptember elején a vállalat kérésére további három hónappal meghosszabbítottak. Emellett egy nemzetközi bizottság 1932. szeptember elejére készítette el a STAB szanálására vonatkozó tervét, amely szerint a társaság aktívái óvatos becslések mellett is hozzávetőleg fedették a passzívákat, annak ellenére, hogy nem vették a számításoknál figyelembe a különböző gyufamonopóliumok értékét. A bizottság szigorú racionalizálás és takarékoság mellett azt indítványozta, hogy a svéd vállalat folytassa működését. Ehhez szüksége volt arra, hogy a részvényesek és hitelezők haladékat adjanak a tartozások — és azok kamatainak — a le törlesztésére,¹⁴⁵ amit néhány svéd bank kivételével elfogadtak,¹⁴⁶ s ezzel sikerült elkerülni a felszámolást.

leginkább, bár a „*gyufahírly*” testvére, Torsten Kreuger számos munkájában törekedett — szakértők bevonásának segítségével is — cáfolni az öngyilkosság tényét és alátámasztani, hogy Ivar Kreugert megölték. Ennek a kérdésnek az eldöntésére itt nem vállalkozom, mivel — boncolás nem történt és orvos-szakértői vélemény sem született az esetről, s így — minden kétséget kizáróan nem lehet megállapítani, hogy milyen körülmények között hunyt el Ivar Kreuger. *Curchill, A.: Incredible Ivar Kreuger* i. m. 233–234., *Kreuger, T.: The truth* i. m. 63–67.

¹⁴⁰ Ivar Kreuger feljegyzéseket készített a politikusoknak, pártoknak, és újságoknak adott tárogatásokról, amiből kiderült, hogy Carl Gustaf Ekman svéd miniszterelnök kétszer is — 1928-ban pártcélokra, és 1930-ban a saját részére — 50 ezer koronát kapott Kreugertől, melyből belpolitikai botrány lett, s emiatt távoznia kellett posztjáról. MNL/ Külgügyminisztérium, Politikai iratok (a továbbiakban: K 63) 285. csomó Svédország 1922–1938 (a továbbiakban: 285) 31/1 24–27. Ekman svéd miniszterelnök bukása, 1932. 08. 10.

¹⁴¹ *Hadenius, S.: Swedish* i. m. 43. Habár Torsten Kreuger ezt az állítást is törekedett megcáfolni, továbbá, ha hamisítványok is voltak, ezeket nem használta fel soha Ivar Kreuger. *Kreuger, T.: The truth* i. m. 135–148.

¹⁴² *Partnoy, F.: The match King* i. m. 205–207.

¹⁴³ MNL/K63/285/1933/31/1 10–17. Svéd összefoglaló politikai jelentés az 1932-ik évről, 1933. 01. 15

¹⁴⁴ Számos jól jövedelmező befektetése volt a gyufamonopóliumok mellett is, érdekelt volt többek között az Ericsson vállalat révén a telefonüzletben, a svéd acélgyártásban, a Boliden nemesfémházában, az ingatlanüzletben és a bankszektorban. Lásd részletesebben: *Partnoy, F.: The match King* i. m. 208–209., *Kreuger, T.: The truth* i. m. 156–166.

¹⁴⁵ MNL/K69/750/1932–1936/III-c. dosszié 319. A Svéd Gyufa Rt. rekonstrukciója, 1932. 09. 05.

¹⁴⁶ Uo. 314. A Svéd Gyufa Rt. rekonstrukciója, 1932. 11. 25.

1932. november 29-re hívták össze a közgyűlést, amelynek feladata az új vezetőség megválasztása, valamint a társaság alaptőkéjének 300 millió svéd koronáról 90 millióra való csökkentése volt.¹⁴⁷ Azt követően, hogy a STAB végül elkerülte a felszámolást, kezdett el újra a magyar gyufamonopóliumot érintő kérdésekkel foglalkozni, amelynek során párhuzamosan több komoly problémával is szembesült.

Egyrészt a STAB vezetőinek foglalkozniuk kellett a felszámolás alatt lévő Kreuger vállalatbirodalomhoz tartozó és a magyar gyufamonopóliumban is érdekelt társaságok MAGIRT-tal szembeni követeléseivel. Ugyanis a magyarországi gyufagyártás és forgalmazás kizárólagos jogával felruházott vállalatot is érintette a válság, 1930-tól folyamatosan csökkent a kereslet a kínált termékek iránt,¹⁴⁸ aminek következtében nem történtek meg maradéktalanul a kifizetések a külföldi hitelezők felé. A helyzetet bonyolította egyrészt a LEBOSZ fizetésképtelensége a 36 millió dolláros kölcsön esedékes részleteivel kapcsolatban,¹⁴⁹ másrészt a magyar kormány által 1931-ben bevezetett kötött devizagazdálkodás,¹⁵⁰ valamint a magyar és a svéd kormány által 1934. augusztus 23-án aláírt ún. „*gentlemen's agreement*.”¹⁵¹ A problémakör összetettségéből fakadóan számos esetben csak átmenti, valamint félmegoldások születtek.

A felszámolás alatt lévő, a gyufagyáraknál az ipari beruházásokat végző Kreuger & Toll, valamint a „*Szikra*” „*B*” részvénytranzakció eredményeképpen 29,75 millió pengőre igényt tartó Continental Investment Co. és a 36 millió dolláros kölcsön nagy részét jegyző IMCO azt akarták elérni, hogy a STAB-nak dobozonként adómentesen járó 1 fillért ne kizárólag a svéd gyufavállalat kapja, hanem a MAGIRT-tal szemben meglévő hitelek arányában minden érdekelt fél részesüljön ebből a bevételből.¹⁵² Átmeneti megoldásként 1933-ban a felek abban állapodtak meg, hogy ugyan a „*STAB-fillérből*” a három fent említett vállalat nem részesül, azonban a MAGIRT korlátozott fizetőképessége miatt a hitelezők a magyar társasággal szemben fennálló követeléseik arányában részesülnek a MAGIRT kifizetéseiből.¹⁵³

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ SE/VALA/02854/G I cr/2/1934–1940. A Magyar Általános Gyufaipari R.T. üzleti jelentése az 1934. évről, 1935. 06.18.

¹⁴⁹ MNL/K269/346. 7–9. A svéd gyufakölcsön, 1935. 02. 01.

¹⁵⁰ *Kaposi Zoltán*: A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs, 1998. 113. Amiből fakadóan a Magyar Nemzeti Banknál vezetett MAGIRT számlán ugyan több millió pengőnek kellett összegyűlnie, azonban az ebből külföldre történő kifizetések a Magyar Nemzeti Bank engedélyéhez voltak kötve.; SE/VALA/02854/E XXV ta/11/1928–1942. Fürth to Hotchkiss (IMCO), 1933. 03. 03.

¹⁵¹ A feltárt forrásokban következetesen a „*gentlemen's agreement*” kifejezést használták erre a szerződésre, amelyet az egyszerűség és a könnyebb megkülönböztethetőség kedvéért én is átvettem. Ez Magyarország és Svédország között kötött olyan kereskedelmi megállapodás, amely a két ország áruforgalmában lényegesen jelentősebb magyar export ellenértékének a felhasználását szabályozta. MNL/K 69/749. csomó Svédország 1928–1943. 9–19. Magyar Nemzeti Bank Importdeviza csoport (aláírás olvashatatlan) dr. Barkóczy Györgynek, a magyar királyi külügyminisztérium főkonzuljának, 1934. 08. 25.

¹⁵² SE/VALA/02854/E XXV ta/11/1928–1942. MATCHCO to Ljungberg, d.n.

¹⁵³ Uo. Ljungberg: Memorandum, 1933. 09. 30.

A 36 millió dolláros kölcsön és kamatai törlesztése miatt a kötvényeket birtokló társaságok¹⁵⁴ megbízott képviselői — mivel nem minősült államkölcsönnek — nagy nehézségekbe ütköztek, amikor törekedtek elérni, hogy az esedékes kifizetések — legalább részben — megtörténjenek a LEBOSZ vagy a kezességet vállalt szervezetek részéről. Utóbbiak esetében leginkább azt sérelmezték a kötvénytulajdonosok, hogy annak ellenére nem teljesítik a kötelezettségeiket, hogy náluk lett letétbe helyezve a kölcsön egyharmada.¹⁵⁵ Végül a magyar pénzügyminisztérium és a társaságok képviselői közötti megkötött számos megállapodás oldotta meg a kérdést, amely egyezményeket jellemzően az esedékes fizetési kötelezettségekre vonatkozóan fogadtak el. Általánosságban elmondható, hogy alapvetően az eredeti követeléseknél lényegesen kisebb, de a magyar jogszabályok által meghatározottnál valamivel nagyobb összegben állapodtak meg a felek.¹⁵⁶

1936. június 30-án a MAGIRT tartozását a Continental Investment Co. felé egy három oldalú megállapodás keretében átvállalta a Svenska Kreditaktiebolaget,¹⁵⁷ amely társasággal a Magyar Nemzeti Bank 1937. októberében megállapodott a törlesztés ütemezéséről és az egyes részletek összegéről.¹⁵⁸

A STAB számára az egyik legfontosabb kérdés a „gyufafillér” volt, mert ez jelentette a fő bevételi forrást a magyarországi monopólium esetében. A kötött devizagazdálkodás, a „*gentlemen's agreement*,” majd az utóbbit felváltó 1937. május 5-én aláírt magyar-svéd áruforgalmi és fizetési egyezmény miatt a svéd vállalat a szerződésben rögzített, adómentes jövedelmének sokáig csak töredékéhez jutott hozzá. A nagyobb részét a MAGIRT a Magyar Nemzeti Banknál vezetett „gyufafillér számlára” folyósította, amelyet az országon belüli kifizetésekkel — lakásbérlet, gép vásárlás és javítás, stb. — megterhelhetett.¹⁵⁹ 1937. októberében annyiban módosult a helyzet, hogy az 1936. december 31-ig felhalmozott összeget másfél millió pengő kivételével¹⁶⁰ „a STAB régi követeléseinek”¹⁶¹ keresztelt számlára helyezték át, és ezzel kapcsolatban megállapodott a STAB és az MNB, hogy erre az összegre 1940. június 30-ig a svéd vállalat nem tarthat igényt. Ezzel párhuzamosan az 1,5 millió pengőt a „gyufafillér” számlán hagyták, valamint 1937. január 1-jétől a MAGIRT a dobozonkénti egy fillért

¹⁵⁴ A Svenska Kreditaktiebolaget és a STAB majdnem 12 millió, a Kreuger & Toll Realization Company pedig 23,8 millió dollár értékben birtokolt a jelzálogkötvényből. Uo. Pénzügyi Központ to Mr. Dr. Victor Bátor and Mr. Candler Cobb, 1940. 02. 16.

¹⁵⁵ MNL/K269/346. 7–9. A svéd gyufakölcsön, 1935. 02. 01.

¹⁵⁶ Uo. 5–6. Bátor to Imrédy, 1934. 03. 21.; SE/VALA/02854/E XXV ta/11/1928–1942. Cob to Central Corporation of Banking Companies, 1938. 03. 01.

¹⁵⁷ SE/VALA/02854/G I cr/2/1934–1940. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. Ungarische Allgemeine Zündholzindustrie A.G., 1936. 12. 31. 1–20. 17.

¹⁵⁸ Uo. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. Ungarische Allgemeine Zündholzindustrie A.G., 1937. 12. 31. 1–20. 17–18.

¹⁵⁹ Uo. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. Ungarische Allgemeine Zündholzindustrie A.G., 1937. 12. 31. 1–20. 14.

¹⁶⁰ 6.082.307,45 pengő gyűlt össze 1936. december 1-ig, tehát a „STAB régi követelése” nevű számlára 4.582.307,45 pengő került.

¹⁶¹ A forrásokban „STAB alte Forderungen”.

is ide fizette be, és az ezen a számlán lévő összegeket a Magyar Nemzeti Bank negyedévenként Svédországba utalta a STAB-nak.¹⁶²

A fent bemutatott módon a MAGIRT hitelállományának kezelése, és a jövőbeni kötelezettségei rendeződtek. Azonban a tárgyalat időszak alatt a magyar gyufaiparban is jelentős átalakulások mentek végbe. A pesterzsébeti gyár 1930-as bezárása után — a szerződéssel nem teljesen összhangban — 1931 tavaszán a tokaji, majd az év végén a szombathelyi üzemet is felszámolták, viszont a dolgozókat csak részben csoportosították át más üzemekbe. A gyárak bezárása több okra is visszavezethető. Egyrészt a három megszüntetett egységgel kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy a technológiailag legkevésbé versenyképes üzemekről volt szó; másrészt ezzel összefüggésben a STAB az eredendően fejlettebb gyárakban — Budafok és Szeged — fokozatosan komoly beruházásokat végzett, modern gépekkel szerelte fel őket, s így alapvetően ez a két egység és a gyulai gyár kapacitása alkalmas volt arra, hogy bőven fedezze a magyarországi gyufaszükségletet.¹⁶³ Emellett figyelembe kell venni, hogy a válság is éreztette a hatását, hiszen jelentősen csökkent a magyarországi kereslet.¹⁶⁴

1937-ben a STAB további két — a kecskeméti és a gyulai — üzemet akart bezárni, azonban a két gyár felszámolását Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter „*kifejezett kívánságára*” elhalasztották 1938 tavaszára,¹⁶⁵ amikor a gyulai gyárat valóban be is zárták, a gépeket leszerelték és elszállították,¹⁶⁶ a telket és az ingatlant 1939. májusában eladták.¹⁶⁷ Azonban az üzem bezárását a pénzügyminiszterium ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az addig Gyulán dolgozókat vagy átcsoportosítsák a megmaradt gyárakba, vagy meghatározott összegű kártalanítást fizetnek nekik.¹⁶⁸

Mindazonáltal nemcsak gyárak bezárására, hanem új gyárak vásárlására is sor került. Erre a lehetőséget a revízió teremtette meg, hiszen az ennek a folyamatnak a során Magyarország által megszerzett területekre automatikusan kiterjedt a magyarországi gyufamonopólium működése, és ebből fakadóan a „*Szikra*” fel is vásárolta az adott gyárakat. 1939-ben Kárpátalja megszállása nyomán került a magyar határok mögé a Beregszentmiklóson¹⁶⁹ működő „*Vulcan*” A.G., amelyet a teljes részvénytőkjének felvásárlásával szerzett meg

¹⁶² SE/VALA/02854/E XXV ta/11/1928–1942. Aide-mémoire, 1937. 10. 06.

¹⁶³ SE/VALA/02854/G I cr/3/1934–1941. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. „Szikra” Ungarischen Zündholzfabriken A.G., 1933. 12. 31. 1–17. 4.

¹⁶⁴ 1932 és 1935 között évenként átlagban 6–7%-kal esett vissza a kereslet. SE/VALA/02854/G I cr/2/1934–1940. A Magyar Általános Gyufaipari R.T. üzleti jelentése az 1934. évről (1935. 06. 18.), az 1935. évről (1936. 05. 07.), az 1936. évről (1937. 06. 10.)

¹⁶⁵ SE/VALA/02854/E I b 226. Ungern, Ma-Ö. Österrike 1937 (a továbbiakban: 226/1937.). Memorandum betreffend die Verhandlungen zwischen der Finanzministerium und der Svenska Tändsticks Aktiebolaget, 1937. 11. 15.

¹⁶⁶ SE/VALA/02854/G I cr/3/1934–1941. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. „Szikra” Ungarischen Zündholzfabriken A.G., 1938. 12. 31. 1–11. 2.

¹⁶⁷ Uo. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. „Szikra” Ungarischen Zündholzfabriken A.G., 1939. 12. 31. 1–16. 3.

¹⁶⁸ SE/VALA/02854/G I cr/2/1934–1940. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. Ungarische Allgemeine Zündholzindustrie A.G., 1938. 12. 31. 1–20. 3.

¹⁶⁹ Munkáctól 10 km-re fekszik Beregszentmiklós.

a „*Szikra*” a „*Solo Prágától*” összesen 5 millió cseh koronáért.¹⁷⁰ Az akvizíció után a termelést a gyárban leállították, a felszerelést és az anyagkészletet pedig Kolozsvárra szállították, míg az ingatlant és a telket 1942-ben eladták.¹⁷¹ A második bécsi döntés nyomán Magyarország megkapta Észak-Erdélyt, amely során a kolozsvári gyufagyár a román államtól a Magyar Kincstár tulajdonába került.¹⁷² Az üzemért a „*Szikra*” 575 ezer, valamint a felszerelésért további 250 ezer pengőt fizetett, viszont a „*Vulcan*” A.G.-vel szemben a kolozsvári gyufagyárban a termelés folyamatos maradt 1944-ig.¹⁷³

Az 1936-os mélypontot követően a gyufatermelés a magyarországi gyárakban fokozatosan emelkedett a háború kitöréséig, azt követően pedig ugrásszerűen emelkedett évről évre. E változásokban szerepet játszott az, hogy a magyar gazdaság is fokozatosan kilábalta a világválságból és így a fizetőképes kereslet is meg tudott emelkedni, valamint a revízió következtében lélekszámában is megnövekedett Magyarország ellátására nagyobb mennyiségre volt szükség. Ehhez adódott hozzá a háborús konjunktúra, valamint a növekvő méretű állami megrendelések, aminek eredményeképpen 1943-ban már két és félszer annyi gyufát állítottak elő az országban, mint 1936-ban.¹⁷⁴

A magyar gyufamonopólium a német megszállástól 1951-ig

A magyar gyufamonopólium történetében legalább akkora cezúrát jelent a második világháború utolsó bő egy éve, mint Ivar Kreuger 1932-es halála, és ezzel párhuzamosan — részben ennek hatására — vállalatbirodalmának összeomlása a nagy gazdasági világválság alatt.

Ez egyrészt Magyarország német megszállásából fakadt, mert 1944. májusától jelentős mennyiséget kellett Németországba exportálnia a magyar gyufagyáraknak.¹⁷⁵ Így az ezáltal is folyamatosan bővülő kereslet kielégítése az ezzel

¹⁷⁰ 723.519 pengő. SE/VALA/02854/G I cr/3/1934–1941. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. „*Szikra*” Ungarischen Zündholzfabriken A.G., 1939. 12. 31. 1–16. 7–9.

¹⁷¹ Uo. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. „*Szikra*” Ungarischen Zündholzfabriken A.G., 1942. 12. 31. 1–11. 4.

¹⁷² Uo. 11. A második bécsi döntés előtti tárgyalási időszakban elképzelhetőnek tűnt, hogy a revízió során Magyarországhoz visszacsatolt területek — a korszerű gyufagyárral rendelkező — Temesvárt fogják magukban foglalni, és nem Kolozsvárt. Ebből fakadóan a román hatóságok jelentős beruházásokat eszközöltek, hogy a kolozsvári gyufagyár kapacitását növeljék, arra az esetre, ha ez az elképzelés lépne életbe. Amikor megszületett a végleges döntés, akkor a beszerelt modern gépek, felhalmazott készletek és késztermékek jelentős hányadát a Románia területén maradt Tordára szállították át. Ugyancsak e folyamat során a területet birtokba vevő magyar katonai csapatok egy része a gyufagyárban lett elszállásolva, amelynek során — a magyar és a román hatóságok által elkészített leltárok alapján — 9000 doboz gyufa „*veszett el*” valamint vált használhatatlanná. MNL Magyar Általános Gyufaipari RT., Ügyvezetőség 1921–1952 (a továbbiakban: Z 1289) 5. csomó, levelezés a svéd gyufatröszttel, 1947–1949. (aláírás hiányzik) Calbergnek 1940. 09. 26. 1–5. 2.

¹⁷³ SE/VALA/02854/E I b/226/1937. Über folgenden Fragen, die hier am 11. Juli 44 mit Direktor Hallström erörtert wurden, 1944. 07. 11.

¹⁷⁴ Lásd: 3. melléklet *A magyarországi gyufagyárak termelése (1931–1943)*.

¹⁷⁵ SE/VALA/02854 Tekniska avdelningen (H. Anderfelt): Korrespondens (a továbbiakban: E IV c) 18. Belgien, Bulgarien, Danmark, Danzig, England, Finland, Holland, Italien, Jugoslavien,

párhuzamosan növekvő nyersanyaghiány miatt egyre nagyobb kihívások elé állították a magyar gyufagyárak vezetőit és mérnökeiket. Ezt a problémát a hosszútávra elegendő készletek felhalmozásával, valamint a beszerezhetetlen alapanyagok helyettesítésével sikeresen orvosolták eleinte, azonban az egyes üzemek az idő előrehaladtával egyre gyakrabban küzdöttek krónikus nyersanyaghiánnyal.¹⁷⁶

A magyar gyufagyártás amúgy is kritikus helyzete akkor súlyosbodott tovább, amikor már az országhatáron belül is elkezdődtek az ellenséges katonai tevékenységek. Ezzel először 1944. június 2-án délelőtt 9 és 10 óra között kellett a STAB és a MAGIRT vezetőinek szembesülniük, amikor a kolozsvári gyárat légitámadás érte.¹⁷⁷ Az akció ugyan halálos áldozatot nem követelt, azonban két komoly sérülés is történt. A telephelyre összesen 16 bomba¹⁷⁸ zuhant, amelyek két gépet leszámítva minden felszerelésben jelentős károkat okoztak, valamint a nyersanyagok és a félkész áru számottevő hányada is odaveszett.¹⁷⁹ A javítási munkálatok elvégzését a Wehrmacht katonai okokból megakadályozta, s így a termelést nem tudták újrakezdeni.¹⁸⁰ Kilenc nappal később, 1944. június 11-én délelőtt 11 óra körül a budafoki gyárat is szovjet légitámadás érte.¹⁸¹ A telephelyre, valamint közvetlen környezetére öt bomba zuhant, amely súlyos károkat okozott a gár gépparkjában és a félkészanyagraktárban, azonban emberéletet nem követelt és személyi sérülés sem történt.¹⁸²

A két esetről a gépekre vonatkozóan a MAGIRT, az épületkárok esetében pedig a Szikra nevében a Magyar Királyi Hadiipari Bombakárügyi Bizottságnál a hivatalos bejelentést megtették, s mivel úgy hitték, hogy külföldi tulajdonú társaságként nem részesülnek a világháború alatt bombatámadást szenvedett ipari üzemek támogatására létrehozott alapból,¹⁸³ ezért azt szerették volna elérni, hogy legalább az általuk befizetett összeget — 100 ezer pengőt — visszakapják.¹⁸⁴ Végeredményben a magyar hatóságok — Budafok esetében — a kér-

Norge, Polen, Portugal, Rumänien, Schweiz, Turkiet, Tyskland, Ungern, Alger, Egypten, Argentina, Chile, Colombia, Dominikanska Republiken, Peru, USA, Filippinerna, Indien, Kina, Thailand, 1944 (a továbbiakban: 18/1944.) Hallström för Anderfelt, 1944. 05. 08.

¹⁷⁶ Például fenyőfát használtak a nyárfa helyett. SE/VALA/02854/E I b 509. Europa: Ungern, M-Z. Amerika: Argentina, A-B 1944 (a továbbiakban: 509/1944.) Zingg für MAGIRT, 1944. 06. 22.; SE/VALA/02854/E IV c/18/1944. Hallström för Anderfelt, 1944. 07. 25.; Uo. Hallström för STAB, 1944. 07. 29.

¹⁷⁷ Lásd: 4. melléklet *A kolozsvári gyufagyár elleni bombatámadás*.

¹⁷⁸ A hivatalos kárbejelentés mellé csatolt helyszínrajzon az üzem területén 18 bombát jelöltek.

¹⁷⁹ SE/VALA/02854/E I b/509/1944. Kolozsvärer Fabriksanlage der Magyar Általános gyufaipari R:T. (Szilassy) an das Kgl. Ung. Kriegsindustrielles Bombenschadenangelegenheits-Komitee, d.n.

¹⁸⁰ Uo. Über folgenden Fragen, die hier am 11. Juli 1944 mit direktor Hallström erörtert wurden. 1944. 07. 11. 1–3. 1.

¹⁸¹ Lásd 5. melléklet *A budafoki gyufagyár elleni bombatámadás*.

¹⁸² SE/VALA/02854/E I b/509/1944. Fabrinksanlage Budafok (Gärtner) an das Kriegsindustrielle Bombenschadenkomitee, 1944. 07. 01.

¹⁸³ Az egyes iparvállalatok által az alaptőkéjük arányában befizetett pénzt használták a bombatámadást elszenvedő ipari üzemek támogatására.

¹⁸⁴ SE/VALA/02854/E I b/509/1944. Über folgenden Fragen, die hier am 11. Juli 1944 mit direktor Hallström erörtert wurden, 1944. 07. 11. 1–3. 3.

vényt kedvezően bírálták el, s a szükséges javítási munkálatokat — a bombakárügyi bizottság által — kiutalt alapanyagok segítségével még júliusban elvégezték, valamint a Kolozsvárról áthozott két sértetlen berendezéssel sikerült újra üzemképesé tenni a gyárat.¹⁸⁵

1944. október 8-án Szeged, 9-én Kecskemét evakuálására érkezett parancs, a gyárigazgatók és az irodavezetők az üzleti könyveket, pénztárat futárral azonnal Budapestre, a MAGIRT Tükör utcai központjába küldték, majd ők is elindultak. Ekkor került sor Kolozsvár újabb bombázására is, melynek során az itteni telephely még épségben maradt épületeinek nagy része is találatot kapott.¹⁸⁶ Ezt követően — a források tanúsága szerint — a MAGIRT és a STAB vezetői számára központi kérdéssé vált a svéd állampolgárok biztonsága, valamint családjaik hazajutásának megszervezése.¹⁸⁷

Miután átvonult Magyarországon a front, megkezdődött a károk és a helyzet felmérése. Arne Johansson kezdte meg,¹⁸⁸ majd Bertil Hallström¹⁸⁹ is bekapcsolódott a munkába, amelynek során megtudták, hogy a szegedi gyár 1944. október közepe, a kecskeméti üzem november, a budafoki pedig december óta közvetlen szovjet katonai ellenőrzés alatt működött.¹⁹⁰ Az üzemek éléről az igazgatókat eltávolították és kommunista káderekkel helyettesítették őket.¹⁹¹ Hallström azt kérte a jönköpingi központtól, hogy a moszkvai svéd képviselőkön keresztül törekedjenek elérni, hogy a szegedi gyárat illetően a „szolnoki főfelügyelőség”, a budafoki és a kecskeméti esetében pedig a „harmadik ukrán front népbiztos” olyan utasítást kapjanak a szovjet vezetéstől, hogy az itt található svéd tulajdonú gyárakat tartsák tiszteletben. Emellett a debreceni szövetségszövetségi bizottságnál is megtette a szükséges lépéseket a STAB magyarországi képviselője.¹⁹² A gyárak 1945 nyár végéig a szovjet hadsereg védelme és irányítása alatt maradtak, ezt követően a magyar hatóságok mellett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság is elismerte a MAGIRT jogait, és támogatták Hallström erőfeszítéseit, hogy újra megszervezze a gyufa polgári célra történő gyártását. Azonban annak feltételeként, hogy a MAGIRT újra az irányítása alá vonja törvényesen is a megmaradt — a budafoki, a kecskeméti és a szegedi — gyárakat, a

¹⁸⁵ MNL/Z 1289/27. csomó Egyéb ügyek 1930–1948. Kivonat a Magyar Királyi Hadiipari Bombakárügyi Bizottság 1944. július 11-én megtartott tárgyalásán felvett 64. sz. jegyzőkönyvéből. d.n.; SE/VALA/02854/E I b/509/1944. Über folgenden Fragen, die hier am 11. Juli 1944 mit Direktor Hallström erörtert wurden, 1944. 07. 11. 1–3. 1–2.

¹⁸⁶ SE/VALA/02854/E IV c/18/1944. Hallström für STAB, 1944. 10. 12.

¹⁸⁷ Példaként lehet említeni erre Arne Johansson és családja esetét. Johansson a szegedi – eredendően a kolozsvári – gyár mérnökeként az evakuálási parancs megérkezése után is a városban maradt, míg családját Budapestre küldte, ahonnan a MAGIRT vezetői egy 21 fős svéd csoportban Koppenhágán keresztül hazajuttatták. Johanssonról december közepéig semmilyen hír nem érkezett, ekkor is csak annyit tudtak meg, hogy tökéletes épségben van. SE/VALA/02854/E IV c/18/1944. STAB für MAGIRT, 1944. 10. 14.; Uo. Magirt für STAB, 1944. 10. 17. ; Uo. STAB für MAGIRT, 1944. 12. 22.

¹⁸⁸ Kolozsváron keresztül ment el Szegedre, majd Kecskemétre. SE/VALA/02854/E IX/7/1941–1946. Johansson für MATCHCO, 1945. 01. 30.

¹⁸⁹ A MAGIRT vezérigazgatója, valamint a STAB magyarországi képviselője.

¹⁹⁰ SE/VALA/02854/E IX/7/1941–1946. Hallström für MATCHCO, 1945. 03. 27.

¹⁹¹ Uo. Memo anglende fabrikerna i Ungern (Euren), 1945. 04. 16.

¹⁹² Uo. Hallström für MATCHCO, 1945. 03. 27.

STAB-nak létre kellett hoznia egy hivatalos magyarországi képviselőt.¹⁹³ A svéd vállalat elsősorban pénzügyi okokból nem kívánta a magyarországi képviselőt felállítani,¹⁹⁴ viszont a magyarországi gyufamonopóliumot sem akarta elveszteni, így 1946. március 4-én a Budapesti Törvényszék, mint cégbíróság bejegyezte a STAB magyarországi fióktelepét.¹⁹⁵

Emellett a földreform is érintette a MAGIRT-ot Martonpuszta révén. 1942. október 1-jén vásárolta meg a társaság valamivel kevesebb, mint 1,5 millió pengőért a Somogy megyében, Vése mellett található Martonpusztát,¹⁹⁶ a hozzá kapcsolódó 640 hektáros birtokkal.¹⁹⁷ A földterületen nyárfa erdőket akartak és kezdtek el létesíteni, azonban a második világháború után, a földosztás előfeltételeként — a majdani megváltás ígéretével — igénybe vett 5,6 millió kataszteri hold¹⁹⁸ részeként Martonpusztát is kisajátította a magyar állam. Habár felmerült annak lehetősége, hogy a telepített erdőket visszabérlik 50 évre, úgy hogy két év után lehetőség nyílna a bérleti szerződés felülvizsgálatára, azonban végül az üzlet nem jött létre.¹⁹⁹

További nehézséget jelentett nagyjából ezzel egy időben az ún. inflációs időszak is, amelynek során az 1946. január 1-jei 360 pengőről június 10-re 1,2 milliárd pengőbe, majd három nappal később már 6 milliárd pengőbe került egy doboz gyufa.²⁰⁰ A forint 1946 augusztusi bevezetését²⁰¹ követően is számos problémával kellett a MAGIRT-nak és a STAB magyarországi képviselőének szembenéznie.²⁰² Ezek közül a legérzékenyebben a magyar gyufafogyasztás jelentős csökkenése érintette őket, aminek okát abban látták, hogy a „*magyar piac túlzott mértékben van öngyújtókkal és tűzkövekkel elárasztva,*” és a magyar pénzügyminisztériumhoz fordultak, hogy tegyen lépéseket ennek a tendenciának a megállítására, mert ez nemcsak a MAGIRT „*létalapját rendíti meg, hanem a magyar kincstárnak is súlyos károkat okoz.*”²⁰³

¹⁹³ Uo. Hallström för MATCHCO, 1945. 08. 10.

¹⁹⁴ Uo. STAB for Hallström, 1945. 09. 01.

¹⁹⁵ SE/VALA/02854/ Diverse korrespondens (a továbbiakban: E XXVI) 36. Ungern 1945–1950 (a továbbiakban: 36/1945–1950.) Végzés, 1946. 03. 04.

¹⁹⁶ SE/VALA/02854/G I cr 6. Ungern 1941–1948 (a továbbiakban: 6/1941–1948.) Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. Ungarische Allgemeine Zündholzindustrie A.G., 1942. 12. 31. 1–18. 8.

¹⁹⁷ SE/VALA/02854/E XXV ta/13/1928–1968. Statement of the Swedish Match Company's Assets and Interests in Hungary, 1944. 10. 13.

¹⁹⁸ *Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* ÁBTL-Rubicon, Budapest, 2011. 54.

¹⁹⁹ SE/VALA/02854/E IX/7/1941–1946. MAGIRT for STAB, 1946. 05. 06. Uo. Arfwedson for Brandin, 1946. 05. 31.

²⁰⁰ Uo. Zündholzpreis 1946. 06. 17. A gyufa kereskedelmi árának változásairól lásd: 6. melléklet *A gyufa árának változása az 1946-os inflációs időszakban.*

²⁰¹ *Gyarmati Gy.: Rákosi-korszak i.m.* 82.

²⁰² Azért használom mindkét társaságot, mert a vezetőik — Bertil Halsström és Claes Arfwedson — egy személyben vezették a STAB magyarországi fióktelepét, ugyanakkor mindketten a MAGIRT vezérigazgatói is voltak, s igen gyakran lehetetlen eldönteni, hogy milyen minőségben intézkedtek, tárgyaltak, stb.

²⁰³ SE/VALA/02854/E XXVI/36/1945–1950. Arfwedson a Magyar Pénzügyminiszter Úrnak, 1946. 09. 20.

A „*Szikra*”, egyrészt a MAGIRT-tal kötött szerződéseiből kifolyólag, másrészt mert főrésztvényesei a MAGIRT és a STAB voltak, lényeges szerepet nem játszott a második világháború után felmerülő kérdésekben, s 1948-ban a svéd anyavállalat²⁰⁴ úgy döntött, hogy a „*Szikkrát*” beolvasttja a MAGIRT-ba, elsősorban a magyar hatóságok intézkedése által megnövekedett gyufamonopóliummal kapcsolatos adminisztráció miatt. Ez 1948. február 27-én meg is történt.²⁰⁵

A gyufamonopólium mellett a STAB-nak jelentős követelése is volt a LEBOSZ-szal szemben is. A második világháború végére a kifizetések teljesen megszűntek. A Magyarországon zajló hadi események, majd az azt követő orosz megszállás lehetetlenné tette a földbirtokosok számára, hogy a megváltott földterületeiken lévő tartozást fizessék, és ennél fogva a LEBOSZ sem tudta teljesíteni a vele szemben lévő követeléseket. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a háború elvesztése következtében a magyar gazdaság összeomlott, s a már említett inflációs időszak is megnehezítette a LEBOSZ vezetőinek dolgát. Erre reagálva Tildy Zoltán — a LEBOSZ akkori elnöke — javasolta, hogy a pengőben meghatározott éves részleteket igazítsák és rögzítsék a búza árszintjéhez, mert attól tartottak, hogy a kölcsön nyomán jelzáloggal terhelt birtokosok kihasználva a pengő hihetetlen méretű inflációját egy összegben kifizetik a tartozásukat. Ezt a folyamatot a magyar kormányzat 1946 tavaszán két rendelettel megállította, azonban a LEBOSZ a kapott kormánykölcsönök ellenére is egészen 1947 végéig fizetéseket nem tudott kifizetni. A kezességet vállaló négy alapító szervezetet az 1947-ben felállított Országos Szövetkezeti Hitelintézetbe²⁰⁷ olvasztották be, amely a pénzügyminisztérium irányítása és felügyelete alatt működött, és amelynek így szinte a LEBOSZ összes részvénye a tulajdonába került. Emellett az OSZH átvette az adminisztratív feladatokat a LEBOSZ-tól,²⁰⁸ amely azt jelentette, hogy a jelzálogkötvény tulajdonosainak a magyar pénzügyminisztérium illetékeseivel kellett tárgyalniuk, ha a lejárt és ki nem fizetett, valamint az esedékes kuponokat be akarták váltani.

A külföldi nagy kötvénnytulajdonosok — elsősorban a Kreuger & Toll Realization Co., Skandináviska Banken AB. és a STAB — együttműködve törekedtek elérni, hogy a magyar kormány egy tömbben, elfogadható áron vegye meg tőlük a jelzálogkötvényeket.²⁰⁹ Mindemellett külön-külön is egyeztettek a

²⁰⁴ Mivel a STAB birtokolta a MAGIRT részvények 99,9%-át, ezért — ugyan közvetve, de — a „*Szikra*” is a jönlőpingi központ irányítása alatt állt.

²⁰⁵ SE/VALA/02854/E XXVI/36/1945–1950. Jegyzőkönyv, 1948. 02. 27.

²⁰⁶ SE/VALA/02854/E XXV ta 19. Ungern 1929–1949 (a továbbiakban: 19/1929–1949.) Record of the situation of the Cooperative Society established for the Financial Liquidation of Land Reform (1940–1947), 1947. 11. 01.

²⁰⁷ A továbbiakban OSZH.

²⁰⁸ SE/VALA/02854/E XXV ta/19/1929–1949. Antos for STAB, 1949. 04. 13.

²⁰⁹ Az összehangolt akció vezetésével Björkmant, a Skandináviska Banken AB. vezetőjét bízták meg, aki 1949. szeptemberében Budapestre látogatott, azonban az ott folytatott egyeztetésekről adatokat nem találtam a feltárt és feldolgozott források között, viszont abból, hogy a STAB külön állapodott meg a magyar kormánnyal, arra lehet következtetni, hogy nem született megegyezés arról, hogy a magyar kormány egyben átvénné a megmaradt jelzálogkötvényeket. SE/VALA/02854/E XXV ta/19/1929–1949. Wallenberg for Glazebrook, 1949. 07. 08.

magyar kormánnyal egy-egy részlet átvételéről.²¹⁰ A STAB helyzete a gyufamonopólium miatt lényegesen összetettebb volt.

A gyufamonopólium megszűnése

A svéd és a magyar kormány a második világháborút követően először az 1946–1948 novembere közötti időintervallumra kötött kereskedelmi és fizetési megállapodást,²¹¹ majd 1949. január 19-én írták alá a következő két évre szóló szerződést,²¹² amely kapcsán merült fel először hivatalosan is, hogy a magyar politikai vezetés a STAB-bal is meg szeretne egyezni a gyufamonopóliumának felszámolásával kapcsolatban.²¹³

Végül 1949. szeptember 12-én kezdődtek meg Budapesten a tárgyalások a magyar kormány és a STAB képviselő között. Az egyezkedések során a magyar fél kijelentette, hogy nem képes tovább tolerálni a gyufamonopólium működését az országban, mert nem összeegyeztethető az ő gazdasági, politikai felfogásával. Ezért egy olyan javaslattal álltak elő, hogy a gyufamonopólium megszüntetéséért cserében hajlandóak 3 millió svéd koronát fizetni öt év alatt, 600 ezer koronás éves részletekben. A STAB képviseletében tárgyaló Fritz Ljungberg azt a választ adta, hogy — „*bár sajnálattal, de*” — elfogadják, hogy a magyar kormány vissza akarja vásárolni a gyufamonopóliumot, azonban a felajánlott 3 millió koronás összeg nem képezheti a tárgyalások alapját, mivel a gyufamonopóliumért cserébe folyósított 36 millió dolláros kölcsön kötvényei, amelyek a STAB tulajdonában voltak – 30-40 millió koronát értek. Ebből fakadóan pár személyes egyeztetés után a tárgyalásokat felfüggesztették, Ljungberg hazautazott Svédországba, és a tervek szerint egy egy éves átmeneti időszak után tértek volna vissza újra a kérdésre.²¹⁴

Novemberben a magyar és svéd kormány között ismét megindultak a tárgyalások az új kereskedelmi és pénzügyi szerződésről, amelynek során a magyar kormány megbízottja, Antos István deklarálta, hogy a STAB gyufamonopóliuma kérdésének rendezése nem várhat tovább, így a STAB-bal is újra megkezdődtek a tárgyalások. December közepére sikerült egy két pontból álló átmeneti megállapodást elérni. Az egyik kimondta, hogy 1950 elejéig rögzíteni kell a kártérítés összegét, amit a STAB-nak fizet a magyar állam, a másik pedig, hogy a svéd vállalat 1950-ben kap 1,025 millió koronát a még meghatározatlan összegű kártérítésből. Ezalatt a magyar politikai vezetés kidolgozta, majd december 28-án kiadta a törvényt arról, hogy minden 10 főnél többet foglalkozta-

²¹⁰ Skandinaviska Banken AB.-nek 1 millió dollárral sikerült a LEBOSZ-szal szemben fennálló követeléseit csökkentenie, mert a magyar kormánnyal megállapodott, és eladta neki az értékpapír-csomagot az eredeti ár 12%-áért. SE/VALA/02854/E XXV ta/19/1929–1949. Glazebrook for Wallenberg, 1949. 06. 29.

²¹¹ SE/VALA/02854/E XXV ta 90. Ungern 1939–1948 (a továbbiakban: 90/1939–1948.) Protocole Le Gouvernement suédois et le Gouvernement de la République de Hongrie (...), 1947. 11. 28.

²¹² SE/VALA/02854/E XXV ta/19/1929–1949. Antos to STAB, 1949. 04. 13.

²¹³ SE/VALA/02854/ E XXV ta 129. Ungern 1949–1961 (a továbbiakban: 129/1949–1961.) Styrelsesammanträdet i Jönköping den 28 juni 1949., 1949. 06. 28.

²¹⁴ Uo. Utdrag ur föredragningslista vid styrelsesammanträde i Stockholm den 28/11 1949., 1949. 11. 28.

tó vállalatot — is — államosítanak. A MAGIRT svéd ügyvezetőit — Hallström és Arfwedson — meglepetésként érte, amikor 28-án reggel a magyar hatóságok elfoglalták a MAGIRT budapesti Tükör utcai központját és a Hallströmet és Arfwedson-t távozásra szólították fel.²¹⁵

Ezt követően 1950 tavaszán a magyar kommunista vezetés jelezte, hogy hajlandóak a kompenzációról megállapodni. Az államosítással tulajdonképpen kész helyzet elé állított svéd vállalat ezért ismét tárgyalóasztalhoz ült, aminek eredményeként 1951 februárjára a lényeges pontokban megállapodtak. Az ekkor újra Budapestre küldött Ljungberg számára, már csak a magyar kormány által a STAB-nak Magyarországon belül, forintban fizetendő összeg nagysága volt csak kérdéses. A svéd vállalat 4 millió forintot akart ezen a címen kapni, amivel szemben a magyar ajánlat mindössze 500 ezer forintot tartalmazott. Miután a tárgyalásokba Ljungberg bekapcsolódott, Antos István új, jelentősen felémelt, 3,5 millió forintos javaslattal állt elő, amit a STAB megbízottjai elfogadtak.²¹⁶

Végeredményben a megállapodás értelmében a STAB-nak egyrészt 15,6 millió svéd koronát — 26 darab, egyenként 600 ezer koronás részletben, amelyek 1952–53-ban január és június, majd 1953 novemberétől minden év novemberében és áprilisában voltak esedékesek egészen 1964 áprilisáig —; továbbá 6,4 millió svéd koronát — 1951 és 1961 között tíz 640 ezer koronás éves részletben — fizetett Magyarországon a magyar földreform finanszírozásának fedezésére nyújtott kölcsönért, valamint az államosított MAGIRT részvényekért. Továbbá a megállapodás tartalmazta a már említett 3,5 millió forintot, amelyet a STAB Magyarországon belül használhatott fel kiadásai fedezésére. A kártérítés pénzügyi fedezetét a Svédországba exportált magyar árukért fizetendő összeg évi 5%-a képezte.²¹⁷

A megállapodást az 1951. március 31-én a Magyar Népköztársaság és a Svéd Királyság között, a magyarországi svéd érdekeltségek kártalanításáról létrejött egyezmény 2. számú, bizalmas jegyzőkönyveként írta alá magyar részről Antos István, a STAB képviselőjében pedig Hugo Tamm.²¹⁸ Ezt követően a svéd vállalat négy főből álló magyarországi képviselőt tartott fenn dr. Radó Gyula ügyvéd vezetésével.²¹⁹ A magyar kormány a fizetési kötelezettségének minden

²¹⁵ Ők ekkor az ugyanabban az épületben található, a STAB magyarországi fiókvállalatának irodájába mentek — mivel ők ketten voltak annak is a vezetői —, és február elejéig, hazautazásukig, mint megfigyelők maradtak. SE/VALA/02854/E XXV ta/129/1949–1961. Utdrag ur föredragningslista vid styrelsesammanträde i Stockholm den 14/3 1949., 1950. 03. 14.

²¹⁶ Uo. Styrelsesammanträdet den 16 mars 1951., 1951. 03. 16.

²¹⁷ Uo. Protokoll nr. 2. zum Abkommen zwischen der Königreich Schweden und der Ungarischen Volksrepublik betreffend die Abgeltung der schweischen Interessen in Ungarn (Vertraulich!), 1951. 03. 31.

²¹⁸ SE/VALA/02854/E XXV n/6/1928–1951. Abkommen zwischen der Königreich Schweden und der Ungarischen Volksrepublik betreffend die Abgeltung der schweischen Interessen in Ungarn, 1951. 13. 31.

²¹⁹ Radó Gyula mellett tagok voltak: Blazekovic Vladimir technikai referens, Csapó Gyula házgondnok és Vinkovitsné titkárnő. SE/VALA/02854/E XXV ta/13/1928–1968. Protokoll aufgenommen am 24. April 1951, in Büroräumen der Svenska Tändsticks A. B., Jönköping, Repräsentanz für Ungarn, 1951. 04. 24.

esetben eleget tett, sőt a 3,5 millió forintot illetően a megállapodásban lefektetettnél három évvel korábban a STAB rendelkezésére bocsátotta a teljes összeget, így a szerződésben foglaltak alapján, miszerint minden egyes év után, amellyel korábban tesz eleget fizetési kötelezettségének 150 ezer forintot visszacap, 450 ezer forinttal kevesebbet kellett fizetnie.²²⁰

Összegzés

Ivar Kreuger nagyszabású törekvésének — hogy a világ gyufatermelését saját kezében összpontosítsa — részét képezte a magyar monopólium megszerzése, amelynek — a magyar külügyminisztérium információi szerint — az is a célja volt, hogy innen kiindulva a Balkánról kiszorítsa a konkurenciát.²²¹ E célját részben sikerült is elérnie, hiszen Romániával 1929-ben, Jugoszláviával pedig 1930-ban kötött a számára monopol helyzetet biztosító megállapodást.²²²

Mindemellett az egyes országokkal folytatott tárgyalások során és a megkötött szerződések esetében a gazdasági szempontok voltak elsősorban meghatározóak. A STAB a magyar kormánnyal kötött megállapodás alapján hozzávetőleg 675 ezer és 1,1 millió dollár közötti bevétellel számolt évenként a gyufamonopóliumból. Emellett Kreuger számára az is kifejezetten fontos volt, hogy hosszú időre szóló szerződéseket kössön. Ezekből kifolyólag vállalták, hogy a kölcsön kibocsátása — amely az Ivar Kreuger vállalatai által kötött ilyen típusú szerződések közül a népszerűségéhez viszonyítva a legnagyobb összegű volt²²³ — Magyarországra nézve kifejezetten kedvező feltételekkel történjen. Ez utóbbi miatt volt elsősorban érdekelt a magyar kormány a megállapodásban, ugyanis az 1924-es népszövetségi kölcsönt követően az ország számára megnyíló pénzügyi piacok által addig nyújtott — többek között az 1925-ös első és az 1926-os második vármegyei, valamint Budapest városi — kölcsönökhöz kedvezőtlenebb feltételekkel jutottak hozzá.²²⁴

Az említett bevételek között lehet említeni a „*Szikra*” és a MAGIRT részvények utáni éves osztalékot, és a gyufa gyártásából, forgalmazásából, valamint az árának emeléséből származó bevételeket; mégis a legjelentősebb tétel a „*gyufafillér*” volt. 1928-ban úgy kalkuláltak a svéd vállalatnál, hogy ez évente 3 250 000 millió pengő lesz.²²⁵ Ezenfelül voltak példák kisebb-nagyobb kétes üzleti lépésekre is, növelendő a „*Kreuger-birodalom*” Magyarországról származó bevételeit. Ez utóbbiak közül a legnagyobb volumenű az a korábban bemutatott eset volt, amikor 1929-ben a „*Szikra*” „A” részvények manipulációjával a MAGIRT-nak 29 millió pengős tartozása keletkezett a Continental Investment Co.-val szemben.

²²⁰ SE/VALA/02854/E XXV ta/129/1949–1961. Hungarian agreement of march 31st, 1951., 1964. 05. 13.

²²¹ MNL/K69/748/I. dosszié. Néhány széljegyzet a svéd-amerikai gyufatröszt magyarországi térhódításához. 1928. július 7. 1–2.

²²² *Curchill, A.*: Incredible Ivar Kreuger i.m. 141.

²²³ *Wikander, U.*: Kreuger's match monopolies i.m. 246.

²²⁴ SE/VALA/02854/E XXV n/4/1928–1929. Anglende ungerska statslån, 1928. 03. 14.

²²⁵ SE/VALA/02854/E XXV ta/ 11. Ljungberg to Carlberg, 1934. 11. 24.

Azonban a magyar gyufamonopóliumból származó tényleges nyereség elmaradt a várakozásoktól. A kölcsön törlesztése és kamatainak fizetése a gazdasági világválságot követő időszakban nem ment zökkenőmentesen, továbbá Ivar Kreuger halála a „*birodalma*” összeomlásához vezetett, és így az addig egy központból, összehangoltan működtetett vállalatok legnagyobb része csődbiztosok irányításával versengett a még meglévő jövedelmekért. Ekkor kellett a STAB-nak is szembe néznie a magyar gyufamonopólium kapcsán vele együttműködő vállalatok által támasztott követelésekkel, hogy részesülhesse-nek a nyereségből.²²⁶ Mindazonáltal nem csupán ez jelentett problémát a svéd gyufavállalat vezetése számára. Az exportra nem termelő magyar gyufaiparnak az 1930-as években szembesülnie kellett a válság és az áremelkedés következtében egyre csökkenő kereslettel,²²⁷ amelyre válaszként a STAB racionalizálta a magyarországi tevékenységét; ami gyárbezárásokat, valamint a termelés csökkentését jelentette. Ugyanakkor ez nem módosított jelentősen azon a tényen, hogy a magyar gyufamonopólium jövedelmezősége messze elmaradt a várakozásoktól. Például a „*gyufafillérből*” származó bevételek meg sem közelítették a svéd vállalat munkatársai által kalkulált 3,25 milliót, hiszen 1932-ban 2,2 millió, 1933-ban 2,1 millió, 1934-ben majdnem 2 millió, míg 1935-ben²²⁸ és 1936-ban 1,85 millió pengőt jelentett.²²⁹ Ezenfelül a magyar kormány lépései — transzfermoratórium, a kötött devizagazdálkodás, valamint az 1930-as években megkötött svéd–magyar kereskedelmi (pót)egyezmények — is akadályozták azt, hogy a svéd vállalat hozzájusson a szerződés szerint őt megillető jövedelmeinek teljes összegéhez.

A második világháború előestéjén és első felében a revízió, a háborús konjunktúra, valamint az ezzel összefüggésben a növekvő mértékű állami megrendeléseknek a STAB bevételeire gyakorolt jótékony hatása csupán rövid ideig tartott. 1944-től kezdődően a svéd vállalat a „*kényszerhelyzetben*”, svéd munkatársai életének megóvására, valamint a károk és a veszteségei minimalizálására törekedett. 1945-től kezdődően a helyzetet tovább bonyolították a magyar belpolitikai változások, a szovjetizálás, és ezek hatása a STAB magyarországi érdekeltségeire, és fennálló követeléseire.

Mindazonáltal a tárgyalt időszakban a magyar kormány és a svéd gyufavállalat előbb-utóbb minden esetben, mindkét fél számára elfogadhatóan rendezte az éppen aktuális kérdéseket, problémákat.

²²⁶ Elsősorban a *Continental*lal zajlottak tárgyalások, hogy a MAGIRT korlátozott fizetőképességét figyelembe véve, mely vállalat a követeléseit, milyen arányban legyenek kifizetve, valamint több vállalat is igényt tartott a *gyufafillérből* származó jövedelemre, azonban ez utóbbi végül továbbra is a STAB bevételeit képezte.

²²⁷ 1930-ban és 1931-ben alapvetően az áremelkedés miatt csökkenő fogyasztás, valamint részben — a svéd vállalat munkatársai szerint pedig elsősorban — az öngyújtók egyre szélesebb körű elterjedése okozta ezt. SE/VALA/02854/G I cr/2/1934–1940. A Magyar Általános Gyufaipari R.T. üzleti jelentése az 1930. évről, 1931. 05. 08.; Uo. A Magyar Általános Gyufaipari R.T. üzleti jelentése az 1931. évről, 1932. 05. 10.; *Wikander, U.*: Kreuger's match monopolies i.m. 242.

²²⁸ SE/VALA/02854/E XXV ta/11. Die Unter dem Titel 1 Filler der STAB nach jeder Schachtel gutgeschrieben Summen. 1936.

²²⁹ SE/VALA/02854/E I b/226. Memorandum angående de förestående förhandlingarna mellan ungerska finansdepartementet och STAB, 1937. 08. 25.

Összességében tehát nem tekinthető — főképpen a Kreuger által más országban megvalósított gyufamonopóliumokkal összehasonlítva²³⁰ — kudarcnak a STAB magyarországi szerepvállalása, hiszen a monopólium első majd másfél évtizede alatt jelentékeny nyereséget termelt a svéd gyufavállalat számára. Végül érdemes hangsúlyozni, hogy Magyarország volt az egyetlen állam Kelet-Európában, ahol a STAB képes volt megszakítás nélkül megtartani és működtetni a gyufamonopóliumát, és az egyedüli ország, ahonnan a háború után engedélyt kaptak bizonyos mennyiségű profit átutalására, ami 1947–1949 között évenként nagyjából 750 ezer svéd koronát jelentett.²³¹

MELLÉKLETEK

1. melléklet

A MAGIRT és a „Szikra” között 1930. május 26-án kötött megállapodás értelmében az egyes gyáarak esetén fizetendő éves bérleti díj

Gyufagyár	Bérleti díj összege (pengő)
Budafok	3005
Gyula	4000
Kecskemét	2000
Szeged	9000
Pesterzsébet	1450
Szombathely	1500
Tokaj	1000
Összesen	21950

Forrás: SE/VALA/02854/G I cr/3/1934–1941. Price, Waterhouse & Co. Reports & Accounts. „Szikra” Ungarischen Zündholzfabriken A.G., 1933. 12. 31. 1–17. 4.

2. melléklet

A dolgozók létszáma a magyarországi gyufagyárakban (1928–1933)

	1928.05. 15.	1928.08. 05.	1929.05. 15.	1929.08. 05.	1930.06. 16.	1931.03. 31.	1931.05. 31.	1932.04. 30.	1933.12. 31.
Budafok	105	113	125	125	118	133	126	132	130
Gyula	51	53	57	54	54	53	51	51	51
Kecskemét	83	89	86	92	84	105	108	65	65

²³⁰ A kérdésről bővebben: Wikander, U.: Kreuger's match monopolies i.m.

²³¹ SE/VALA/02854/E XXV ta/129/1949–1961. Utdrag ur föredragningslista vid styrelsesammanträde i Stockholm den 28/11 1949., 1949. 11. 28.

	1928.05. 15.	1928.08. 05.	1929.05. 15.	1929.08. 05.	1930.06. 16.	1931.03. 31.	1931.05. 31.	1932.04. 30.	1933.12. 31.
Pesterzsébet	88	95	73	35	-	-	-	-	-
Szeged	104	108	163	152	139	144	134	118	107
Szombathely	67	66	60	51	54	48	48	-	-
Tokaj	74	78	68	68	64	58	-	-	-
Összesen	572	602	632	577	513	541	467	366	353

Forrás: SE/VALA/02854/E XXV ta/11/1928–1942. [Cím és dátum nélkül]

3. melléklet

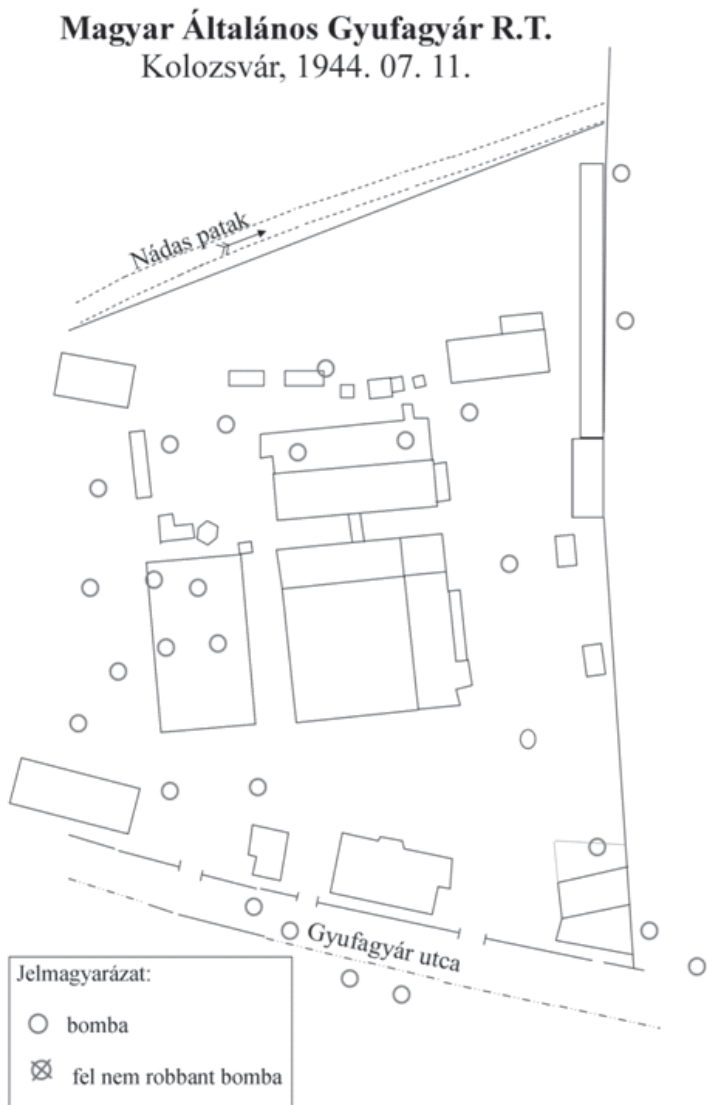
A magyarországi gyufagyárak termelése (1931–1943)

Év	Gyártott gyufamennyiség (láda)
1931	54585,0
1932	44751,0
1933	42083,5
1934	39561,0
1935	36835,0
1936	35527,5
1937	36141,5
1938	39553,3
1939	45976,3
1940	56083,3
1941	71664,5
1942	86228,8
1943	95308,3

Forrás: SE/VALA/02854/E XX ta/11/1928–1942. Der verkaufte Zündholquantität, d.n.; SE/VALA/02854/H I a/9/1935–1943. "A" Statistik. Az 1935 és 1943 között keletkezett havi statisztikai kimutatások összesítése.

4. melléklet

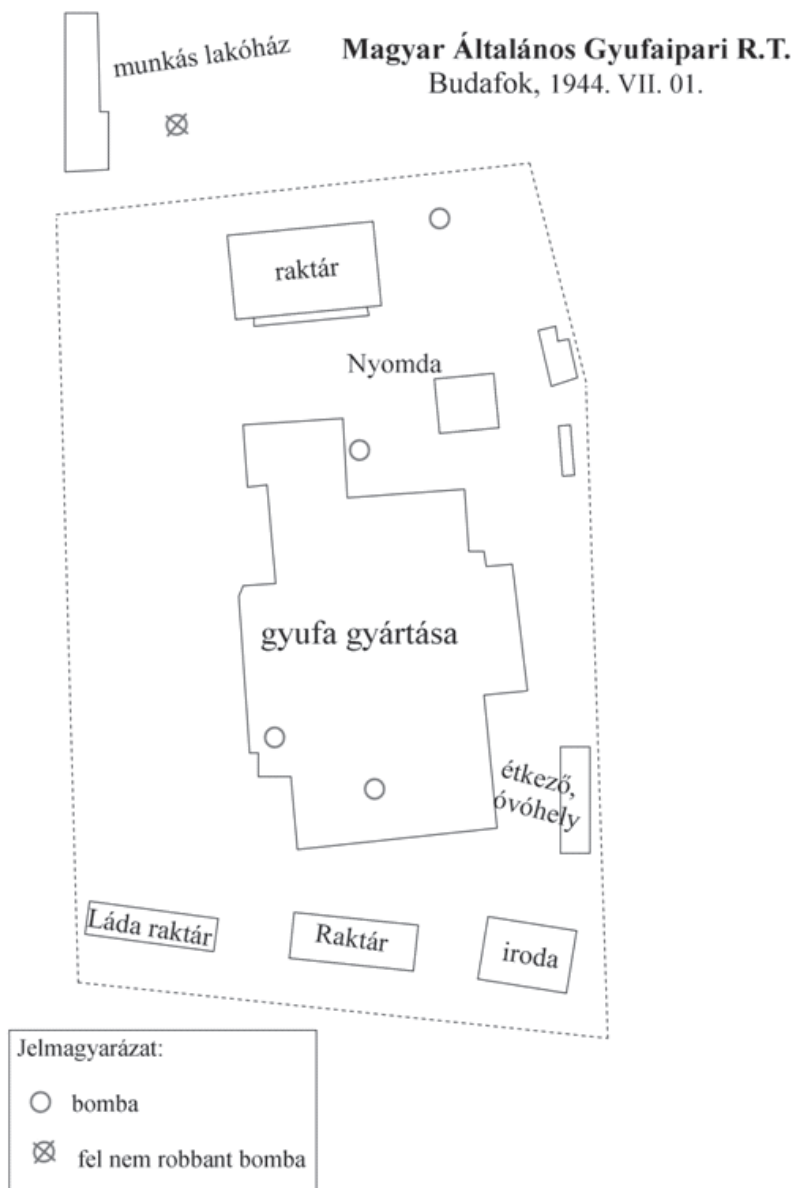
A kolozsvári gyufagyár elleni bombatámadás

Forrás: SE/VALA/02854/E I b/509/1944. Kolozsvárer Fabriksanlage der Magyar Általános gyufaipari R.T. (Szilassy) an das Kgl. Ung. Kriegsindustrielles Bombenschadenangelegenheits-Komitée, d.n. A mellékletet képező helyrajz alapján készítette: PL.

5. melléklet

A budafoki gyufagyár elleni bombatámadás

SE/VALA/02854/E I b/509/1944. Fabrinksanlage Budafok (Gärtner) an das Kriegsindustrielle Bombenschadenkomitée, 1944. 07. 01. A mellékletet képező helyrajz alapján készítette: PL.

6. melléklet

A gyufa árának változása az 1946-os inflációs időszakban

Dátum (1946)	Egy doboz gyufa ára (pengő)
január 1.	360
január 19.	1 000
február 9.	3 000
február 25.	10 000
lmult1március 3.	20 000
március 13.	40 000
március 31.	80 000
április 7.	160 000
április 14.	320 000
április 21.	600 000
április 28.	1 500 000
május 5.	3 000 000
május 12.	9 000 000
május 19.	30 000 000
május 26.	100 000 000
június 2.	300 000 000
június 7.	1 200 000 000
június 13.	6 000 000 000
június 14.	9 000 000 000
június 15.	14 000 000 000
június 16.	20 800 000 000

SE/VALA/02854/E IX/7/1941–1946. Zündholzpreis 1946. 06. 17.

THE „KREUGER EMPIRE” IN HUNGARY

The Swedish Match-Production Monopoly in Hungary

by *Pásztory Levente*
(Summary)

On 16 May 1928 Walter Ahlström and János Bud, on behalf of the Svenska Tändsticks Aktiebolaget and the Hungarian government respectively, signed an agreement whereby, in return for a loan of 36 million dollars, the Swedish company was accorded an exclusive monopoly of match production and distribution for fifty years in Hungary. By this act, Hungarian match became part of the „empire” of Ivar Kreuger, known in the period as the „king of match”, an empire which in the 1930s already spread over fifteen countries in Europe and South America.

In the agreements concluded with the individual countries economic considerations predominated. The reason for the STAB’s undertaking to grant the loan to Hungary with exceptionally favourable conditions — and an amount which was the largest in proportion to the overall population among the similar agreements concluded by the Kreuger companies —, was that it calculated with an annual income in the region between 675 thousand and 1,1 million dollars.

Eventually, in the course of its twenty three years of existence, the Hungarian match monopoly only yielded the expected profits in the first few years, and the ensuing events, such as the Great Depression, Kreuger's death and the collapse of his „empire”, the Second World War and the consequent political upheaval in Hungary, coupled with nationalisation, faced the Swedish enterprise with important challenges.

